

მზადი დალუჯიო დალმსიო.

*Handwritten notes and stamps in the top right corner, including the word "rebus" and some illegible markings.*

# ქართულები კონსტანტინეპოლში

(ფრანგულიდან)

პ. შალვა ვარდიისა



სტამბოლი  
საბეკდავი კათოლიკე ქართველთა საეანისა.  
1921 წ.



მშვენი დალუჯიო დალუნიო.

*თქვენი*

# ქართულები

## კონსტანტინეპოლში

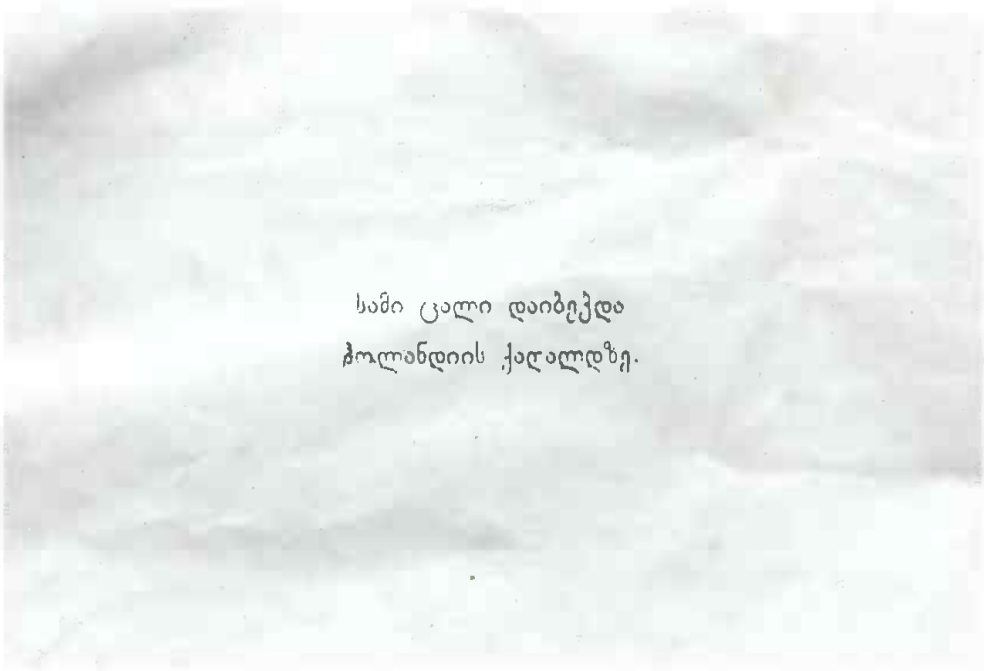
(ფრანგულიდან)

პ. შალვა ვარდიძისა

5756



სტამბოლი  
საბეჭდავი კათოლიკე ქართველთა საჯანისა.  
1921 წ.



სამი ცალი დაიბეჭდა  
ბოლანდის ქაღალდზე.

შენ რომ ტკბილათ მინარჩარებ  
სამუდამო მეგობრობას,  
შენთვის ვბეჭდავ ამ ჩემ წიგნაკს,  
რომ მიწვევდეს შენ წინ ძღვნობას.

ავტორი.

## წინასწარმოცხადება

ამ წიგნის ავტორი, ევგენი დალექიო დ'ალესიო, ვენეციის წარჩინებული დიდი ოჯახის ჩამომავალია. მისი წინაპრები, მეოთხე ჯვაროსნობის დროს, 1204 წელს, გადასახლებულან კუნძულ სირაზე, როდესაც ვენეციელებმა და გენოველებმა გაინაწილეს საბერძნეთის არხიპელაგის კუნძულები. მეთვრამეტე საუკუნის დამლევს ევგენის წინაპრების ერთი შტო სირა კუნძულიდან გადმოსულან კონსტანტინეპოლში, სადაც, 1888 წლის 7 დეკემბრისთვის დაბადებულა ამ წიგნის ავტორი.

საშუალო სწავლა აქვს მიღებული კონსტანტინეპოლშივე. მაგრამ, როგორც ნიჭიერმა ახალგაზდამ, მეცადინეობას თავი არ დაანება. რაც შეეხება ისტორიას და არხეოლოგიას, განსაკუთრებით კონსტანტინეპოლის წარსულს, საკმარისათ შეუთვინებია. ჯერ კიდევ ოცი წლისა იყო, როდესაც აქაურ ცნობილ გაზეთ „La Turquie“-ში სწერდა თავის ისტორიულ გამოკვლევებს კონსტანტინეპოლზე.

1912 წლის 5 მკათათვის, პარიჟის Académie des Inscriptions et Belles Lettres-ში ცნობილ არხეოლოგ გ. პერომ (G. Perrot), რომელიც იმავე დაწესებულების მუდმივი მდივანი იყო, წაიკითხა ჩვენი ავტორისგან გაგზავნილი მოხსენება ბიზანტიის იმპერატორების დიდი სასახლის ნანგრევებზე, რომელი ნანგრევებიც პირველათ ამისგან იყო შენიშნული და გამოკვლეული.

ბ. ევგენის განსაკუთრებითი ყურადღება მიუქცევია კონსტანტინეპოლის ლათინთა არხეოლოგიაზე. წევრია საქართველოს ისტორიის და არხეოლოგიის ეროვნულ საზოგადოებისა და აგრეთვე კონსტანტინეპოლში არსებულ ლიტერატურულ სილოგის არხეოლოგიურ განყოფილებისა. იცის ბერძნული, ფრანგული, იტალიანური, ინგლისური და თათრული ენები.

როდესაც 1918 წელს საქართველოს დიპლომატიური მისია ჩამოვიდა კონსტანტინეპოლში, მაშინ გასცნობია ექიმ ვახტანგ ლამბაშიძეს, რომლის საშუალებით იმავე მისიაში მდივნათ შესულა. დღესაც ჩვენ საკონსტანტინეპოლში იმავე თანამდებობას ას-

რულებს. მიიღო საქართველოს მთავრობის ქვეშევრდომობა, იმგზავრა საქართველოში, ისწავლა ქართული ენა, გაეცნო ქართველ საზოგადოებას და ქართველი ერის კულტურას და ცხოვრებას.

ცხოვრების ამ ახალმა მიმდინარეობამ მისცა ბ. ევგენი დაღეჯიო დ'ალესიოს ღრმა პატივისცემა ქართველი ერისადმი და საქები წადილი ქართველი ერის წარსულ ცხოვრების გაცნობა—შესწავლისა; მაგრამ ამისათვის, აქ ქონსტანტინეპოლში, ყველა საშუალებას მოკლებული იყო. ხოლო, რადგან შესაძლებელი იყო ყურადღება მიეპყრო ძველადგან აქ მყოფ ქართველების ისტორიისადმი, დაუყონებლივ შეუდგა ამაზე ცნობების მოძებნა-შეკრებას. როგორც მცოდნე აქაურობისა, მისთვის უფრო ადვილი იყო მიემართა იმ საისტორიო წყაროებისთვის, რომელთაც სხვა უცხო ადვილათ ვერ მიაგნებდა.

სულ შემთხვევით გავეცანი ამ მის პატარა თხზულებას, ფრანგულ ხელნაწერს, რომელიც იმდენათ საყურადღებოა, რადენადაც ამ სახის ნაწარმოები დღემდის არ ყოფილა. თუმც მართალია, ჯერ კიდევ ბევრი ძიება და მასალის შეგროვებაა საჭირო, რათა ეს საკითხი ერთხელ და სამუდამოთ გაშუქდეს და დაინტერესებულთ გააცნოს საფუძვლიანათ კონსტანტინეპოლის და ოსმალეთის ქართველების ბნელი ისტორია, მაგრამ ჯერჯერობით რადენადაც შესაძლებელი იყო, იმდენათ გამოიკვლია ეს საინტერესო საკითხი ჩვენმა ავტორმა. ბ. ევგენის თხზულება მით უმეტეს პატივისცემია, რომ იგი ტომით უცხო, დაინტერესდა აქ გადმოხვეწილ ქართველების წარსულზე. თუ საკითხი სავსებით არ არის ამოწურული ამ წიგნში, ჩვენ სრული იმედი გვაქვს, რომ, ბ. ევგენი დაღეჯიო დ'ალესიო არ დაიზარებს, განაგრძობს თავის კვლევას და ახალ უფრო ფართო ხასიათის შრომას წარუდგენს ქართველ საზოგადოებას.

პ. შალვა ვარდიცე.

მაისი, 1921 წელი.

სტამბოლი, ფერი-კვეი, ქ. კ. სავანე.

## შესავალი

ამ პატარა წიგნში შემოვკრიბე და ნათლათ დავალაგე ყველა ის ცნობები, რომლებიც შეეხებიან ოსმალეთში მყოფ ქართველებს და განსაკუთრებით ის საბუთები, რომლებიც დღემდის გამოუკვლეველი და გაბნეული იყვნენ კალიფების და სულტნების ტახტის ქალაქათ ქცეულ ძველ ბიზანტიაში.

ეს წიგნი, 1920 წლის დამლევს დამთავრებული მქონდა; სხვა და სხვა მიზეზების გამო დღემდის ვერ გამოვეცი. მაგრამ ფრანგები იტყვიან—გვიანი სჯობია სულ არას. დღეს ვაქვეყნებ ცოტათი შესწორებულს და გაფართოებულს, დარწმუნებული, რომ ეს ჩემი მცირე შრომა, ცოტათი მაინც დააინტერესებს, არა მარტო იმ ქართველებს, რომელთაც ეს ისტორიული ქალაქი ინახულეს, არამედ ყველა მათ, რომელნიც ოდესმე მოიწადინებენ აქ მოსვლას. ეს წიგნი იბეჭდება, არა მარტო ამათთვის, არამედ სტამბოლის ყველა მეგობრებისთვის, რომლებიც ასე თუ ისე ყურადღებას აქცევენ ამ ქალაქის ყოველნაირ წარსულს. პატივცემული მკითხველი, უსათუოთ აღმოიკითხავს ამ ფურცლებზე თუმც მცირეს, მაგრამ კონსტანტინეპოლის ისტორიისათვის ახალს და საყურადღებო მასალას. საჭიროდ არ დავინახეთ აღგვიწერა სტამბოლი და მისი მეჩეთები, როგორც დიდის ხელოვნებით აღგვიწერეს და დაგვისურათეს სხვა და სხვა მწერლებმა; არც არას ვიტყვით ბაზილევთა, იმპერატორთა, უძველეს დედა-ქალაქის ბუნებრივ სილამაზეზე.

საქართველო, თავისი ურიცხვი ტყით მოსილ ბორცვებით და უხვათ აღორძინებულ მცენარეებით, თავისი ბრწყინვალე მზის ქვეშ ფართეთ გადაშლილ და ბაღებათ ქმნილ მინდვრებით, თავისი თვალ-წამტაცი და ფერადოვანი ყვავილებით, თავისი ბუნებრივ სიძლიდრით და ხელოვნებით, უფრო უაღრესი, უფრო მიმზიდველ-მომხიბვლელი შეხედულობისაა.



ჩვენ გვწამს, როდესაც ზოგიერთი მეცნიერი, ქვეყნის სამოთხეს, საქართველოს ამა თუ იმ კუთხეში გვიჩვენებს.

ხოლო, ამ დიდებულ ქალაქზე შეგვეძლო გვეთქვა ჩვენი პიროვნული შთაბეჭდილებები და ბევრი სხვა საისტორიო ახალი ცნობები, რომლებიც, დარწმუნებული ვარ, ამ წიგნის მკითხველსაც დაინტერესებდა; მაგრამ თავი შევიკავეთ, რადგან მიზან-შეწონილი არ იქნებოდა ამ წიგნთან, რომლის საშუალებით მსურს ეხოლოდ ქართველებზე და მათ წარსულზე საუბარი.

დასასრულ, ამ წიგნის გამოცემის დროს, დიდი თანაგრძნობა და თანამშრომლობა აღმომიჩინა პ. შალვა ვარდიძემ, რომელმაც, ჩემი ფრანგული ხელ-ნაწერის თარგმანის დროს, შემატავინა სხვა და სხვა საყურადღებო ცნობები, სხვათა შორის ვეზირ-ხანის დასასრულზე, ფერი-კვეის სავანის მიზანზე და ისტორიულ მხარეზე, და სულ განსაკუთრებით მისგან ცნობილ მუსულმან ქართველების მდგომარეობაზე. ამ წიგნის პირველი თავის პირველი და მესამე ნაწილი, თითქმის ერთიანათ მას უნდა მიწეროს.

26 მაისი, 1921 წ.

ავტორი

# ქართველნი კონსტანტინეპოლში.

თავი პირველი

## I. ურთიერთობა საქართველოს და ბიზანტიას შორის. ქართველების უფლება და ბინა.

ბოსფორის შემოსავალ ნაპირას, მალლა გორაზე, ერთი უძველესი ციხე, თავისი შემუსვრილ და ხან-მოკიდებული გოდოლ—სიმაგრეებით წამომდგარია და სევდიანი ზღვას გადმოსცქერის. მონავალ ქართველ მგზავრს, ამის დანახვაზე, უთუოთ გული აღედგრის, რადგან მოაგონდება ის ციხე-კოშკები, რომელთაც ყოველთვის ხედავდა თავის სოფელ-ქალაქში, ანუ მახლობელ დახურულ ტყეში და უფრო ხშირათ დელე-მდინარეების ნაპირას და კოხტა მთა-კლდეების სიმაღლეებზე. ამ მოგონებაზე გული აღედგრის, რადგან ყველა ეს ციხე-კოშკები ქართველი ერის სხვა ნაშთებთან ერთათ, არიან ცოცხალნი მოწმენი საქართველოს და მისი ხალხის იმ წარსულისა, რომელსაც ჰქონდა ერთ დროს წუთები დიდება—სიქადულისა და ტანჯვა—მწუხარებისა.

საქართველოს და ბიზანტიას შორის ამ მიმსგავსების, შემაერთებელ ხაზის გარდა ქართველი მგზავრი სხვას ვერასდერს იხილავს კონსტანტინეპოლში ჩამოსვლამდის, ხოლო იგივე არ

ითქმის ამ უდიდეს ძველ ქალაქზე, რომლის კალთებს ყოველ-  
მხრივ ზღვის ტალღები ხან ეალერსებიან, ხანაც ემუქრებიან,  
და რომელიც თავისი ძველი შენობებით, სხვა და სხვა ნაშთე-  
ბით და დანგრეულ ციხე-სიმაგრეებით მწუხარეთ სდუმს მონო-  
ბაში—ცოცხალი სურათი საქართველოს ას ცამეტი წლის  
მონობისა.

ძველათ, როდესაც კონსტანტინეპოლი განათლების და  
სასოფლო მრეწველობის მთავარ ადგილთაგანი იყო, საქარ-  
თველოს მუდმივი მიმოსვლა და კავშირი ჰქონდა ამ დედა-  
ქალაქთან.

ქართველი მეფეებიც დაკავშირებულნი იყვნენ ბერძნის  
იმპერიის მეფეებთან სხვა და სხვა ხელშეკრულობებით და თვით  
ზახლობა—ნათესაობით, რაიც როგორც საქართველოსთვის,  
ისე ბიზანტიასთვისაც ფრიად სასარგებლო იყო. მით უმეტეს,  
როდესაც მუსულმანთა ქვეყნები ყოველგან ამხედრებულნი  
იყვნენ საქრისტიანო ქვეყნებზე და განუწყვეტლივ, დიდის  
ენერგიით და მსხვერპლით, ცდილობდნენ გამეფებულიყვნენ  
ხმელთა შუა, მარმარას, შავი ზღვის ნაპირებზე და მთელ ბალ-  
კანეთის ნახევარ კუნძულზე, რის გამო დასავლეთის ზქელეთი,  
განათლებული ევროპა, კარ-ჩაკეტილი და შებორკილი რჩებო-  
და და მისი კულტურული და პოლიტიკური გავლენა სუსტდე-  
ბოდა მცირე აზიის გზით მთელ აღმოსავლეთში.

ამისთვის მუსულმანები შარადის დიდის იერიშით ეკვეთე-  
ბოდნენ ევროპის განაპირა განათლებულ ბიზანტიის იმპერიას,  
რომელიც ნელ-ნელა შეასუსტეს და შემდეგ ბოლოს დაიპყრეს  
და მასთანვე ერთათ პატარა, მაგრამ გმირ საქართველოს, რო-  
მელიც ერთიან ვერასდროს დაიმონავეს, თვით ბიზანტიის გა-  
ნადგურების შემდეგაც კი.

მუსულმანთა ლტოლვილება გათვალისწინებული ჰქონდათ, როგორც ბიზანტიის პოლიტიკოსებს, აგრეთვე მათ რომელიც ქართველი ხალხის ბედ-იღბალს განაგებდნენ.

მაშ ძველათგანვე საქართველოს და ბიზანტიის დაახლოება-შეკავშირებას ორი უმთავრესი საფუძველი ჰქონდა—პოლიტიკური და ამასთან შესისხლხორცებული სარწმუნოებრივი საკითხები—რათა თავი დაეხწიათ პოლიტიკური და რელიგიური პანისლამის განსაცდელისაგან.

საქართველოს მეგობრული კავშირი ბიზანტიასთან უძველეს დროიდან იწყება. ჩვენის აზრით არგონავტები იყვნენ პირველნი, რომელთაც დაიწყეს მიმოსვლა საქართველოსთან შავი ზღვის გზით და მის შემდეგ არასდროს შეწყვეტილა, ვიდრე ოსმალთა იმპერიამ არ მოსპო ბიზანტია.

ორნაირი მიმართულების ბრძოლა სწარმოებდა ჩვენში: პირველი ილტვოდა დასავლეთისკენ, ბიზანტიისკენ და მეორე აღმოსავლეთ-სამხრეთისკენ. ქრისტიანობის მსოფლიოთ აღიარების დასაწყისში პირველმა სძლია მეორეს და განსაკუთრებით მესამე საუკუნიდან ბიზანტიის და საქართველოს კულტურული განვითარება მჭიდროთ შეკავშირდა.

ბიზანტიის შინაურ შუღლმა და შესუსტებამ თამარ მეფეს ახალი პოლიტიკური მიმდინარეობა მიაღებინა, რომლის წყალობით დაარსდა ტრაპიზონის იპერია. მაგრამ ვერც ამან იხსნა თურქებისგან ბიზანტია, და საბოლოოთ საწყალი საქართველო, როგორც კუნძული აბობოქრებულ ზღვაში, დარჩა ფანატიკოს მუსულმანთა საჯიჯგნავათ.

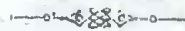
ბერძნებსა და ქართველებს შორის ჩვეულებრივ მეგობრული ურთიერთობა არსებობდა. ბერძნები თავისუფლათ ცხოვრობდნენ და ვაჭრობდნენ საქართველოში და აგრეთვე ქართველები ბიზანტიაში.

კონსტანტინეპოლის უცხო მცხოვრებელთა ანუ ახალშენთა უბანში, სადაც თავთავიანთი ბინა—კანცელარია ჰქონდათ, როგორც ვენეციელებს, პიზელებს და გენოველებს, ქართველებსაც მახლობლათ თავიანთი საკუთარი ბინა—კანცელარია უნდა ჰქონოდათ. დღეს დანამდვილებით ვერც ერთის ბინის განსაზღვრულ ადგილს ვერ უჩვენებთ, რადგან ის უბანი, სადაც მოთავსებული იყო დღევანდელ რკინის-გზისა და ძველი ხიდის შორის, ერთიან ძირიანათ გარდაქმნილია.

ჩვენ ვიცით ძველათ ქართველები ბლომათ ჩამოდრიოდნენ კონსტანტინეპოლში; ეჭვ გარეშეა, ივერიას მულმივი ელჩები ჰყავდა აქ და ამათაც თავიანთი საკუთარი ბინა უსათუოთ იმ მიდამოებში ექნებოდათ, სადაც ლათინთა ერების ბაილოები—კუნსულ—მსაჯულები—და მათი ახალშენების უფროსები ცხოვრობდნენ \*).

რაც შეეხება იმ უბანს, სადაც რუსები ცხოვრობდნენ, სხვა ადგილი უნდა ვიგულისხმოთ. ამაზედ ფრანგი მღვდელი პარგუარი და ცნობილი უსპენსკი საყურადღებო ცნობებს გვაძლევენ.

ამ ორი მწერლის აზრით, რუსებისთვის მიჩინებული ყოფილა, ვფიქრობ მეხუთე საუკუნოებიდანვე, მამას (Mamas) ადგილი, დღევანდელი ბეშიკ-ტაში ბოსფორზედ, რადგან მათი ბინადრობა ბიზანტიის შიგ დედა-ქალაქში აკრძალული იყო, ვითომც და იმ დროიდანვე ამ ქალაქის ბატონ-პატრონებს რუსები მტრათ დაუსახიათ, რომელთაც ამ დიდებულ და მდიდარ დედა-ქალაქზე გაბატონების წადილი და ლტოლვილება აქვთ.



\*) დღეს, როდესაც საქართველო განახლებულა და დასაუკიდებელი შეიქმნა, ჩვენმა მთავრობამ დაარსა კონსტანტინეპოლში აფიციალური წარმომადგენლობა.

## II. კონსტანტინეპოლის დაპყრობის შემდეგ ქართველი მუსულმანები ოსმალეთში და მათი რიცხვი.

თურქთა მიერ კონსტანტინეპოლის აღების შემდეგ, როდესაც ამათ სამხრეთი და დასავლეთი საქართველოს რაოდენიმე კუთხე დაიპყრეს, სულ ახალი მდგომარეობა შეიქმნა.

დიდ ძალი ქართველობა იძულებული გახდა ისლამიზმი მიეღო და ჭავჭავილ საუკუნოებში მრავალი მათგანი ახალი რწმენის ფანატიზმით ანუ ცხოვრების პირობების სიმკაცრით თუ მოუხეშავი და უწყალო ძალ-მომრეობით, გადმოსახლდნენ ოსმალეთში და დაბინავდნენ შავი ზღვის ნაპირებზე, შიგნით ანატოლიის სხვა და სხვა კუთხეებში, სხვათა შორის იზმითის, ადაბაზარის და ბრუსის მიდამოებში.

დიდძალი ქართველი მუსულმანები სცხოვრობენ ოსმალეთში.

ოსმალეთის ქართველ მუსულმანების უმრავლესობა 1877-1878 წ. ომის დროს გადმოიხვეწა ბათუმის და მის მოსაზღვრე ოლქებიდან, რომელთა რიცხვს მიემატა ეხლანდელ დიდი ომის დროის ლტოლვილებიც.

ტრაპიზონის ბერძენთ კომიტეტის აღწერილობით პონტის ფარგლებში სულ უკანასკნელი 53,380 ქართველი იქნება. სხვა აღწერილობით კი, სამსუნიის და თოქათის მაზრებითურთ, ქართველებს მოშენებული აქვთ 64 ქალაქი თუ სოფელი. ვარაუდით ქართველების რიცხვი 140,000-მდე აჭყავთ, რასაკვირველია აქ არ გულისხმობენ ჭანებს (მეგრელებს).

ამის გარდა, ერთი მოზრდილი ნაწილი ქართველ მუსულმანებისა ცხოვრობენ კონსტანტინეპოლში და ამის ახლოს, აღმოსავლეთ-სამხრეთით, მარშარას ზღვაზე, იზმითის და ადაბა-

ზარის ოლქებში და სამხრეთით ბრუსაში. ყოველგან სოფლის მეურეობას მისდევენ. ქალაქების მახლობელნი და ზღვის მონაპირენი კაჭრობასაც აწარმოებენ. კარგათ აქვთ მოწყობილი თავიანთი სოფლები, ქართველ სოფლებს კილიკიაში ჰალეპის გზაზედაც შეხვდებით.

ამათი რიცხვი რომ მიუმატოთ შავი ზღვის ნაპირა მახრებში მცხოვრებ ქართველ მაჰმადიანთა რიცხვს, ჩემის აზრით სამასიდან ოთხას ათასამდე ავა. ბერძენ-ქემალისტების დღევანდელ ომის დროს, იზმითის და ადაბაზარის ოლქებიდან, მობილიზაციით გაწვეულთ გარდა, 7,000 თავისუფალი ქართველი მეომარია გამოსული.



### III. ქართველ მუსულმანების ეკონომიური და პოლიტიკური მდგომარეობა. ქართული ენა და წესები.

#### სასულიერო სასწავლებელი — გურჯი-კაპუ.

ქართველები ყველგან, მთელს ოსმალეთში, კარგათ არიან მოწყობილნი. ეს იმით აიხსნება, რომ ოსმალეთში თავისუფალი სამოსახლო ადგილები ბევრი იყო. ისედაც რასიული გამჭრიახობა და კულტურა მეტი აქვთ მათ ვიდრე ანატოლიის მცხოვრებ თათრებს.

როგორც ახალი მასა, რომელიც დამჭირნე გახდა თავისი ცხოვრება უზრუნველ ეყო, დიდის ერთობით და ენერგიით შეუდგნენ მუშაობას. მათი ახალი სამოსახლოც ხელს უწყობდა როგორც ძლიერ ნაყოფიერი. დღე-ღამესავით განირჩევა ამათ კარმიდამო, სოფლები, ყანები, მინდვრები და ბაღები დანარჩენ მუსულმანების სოფლებისგან და მამულებისგან.

ცხოვრებისათვის ბრძოლა დასჭირდათ; სადაც მათი ჯგუფი დიდი იყო, იქ ერთიან მოსპეს პირველ-ყოფილი ელემენტი, რომელიც მას ველარ ეომება ეკონომიურათ.

ქართველ მუსულმანების ეკონომიურათ დაწინაურებას ადგილობრივ მკვიდრ თურქებთან კიდევ იმან შეუწყო ხელი, რომ პირველებმა თავიანთი ზნე-ჩვეულება და ოჯახური ადათები წმინდათ შეინახეს. საერთოთ დაცინვით უყურებენ თურქებს და თავიანთში ქართულათ გაიძახიან—„თათარი კაცი არ გახდება“—თავიანთ თავს გურჯებს ეძახიან და ამით ამაყოფენ. იშვიათია იმათში მრავალ-ცოლიანობა და იშვიათად, თითქმის არასდროს, სოფლებში თავიანთ ქალიშვილებს არ მიათხოვებენ თათრებს.

ამ საყურადღებო მიზეზების გარდა, ისიც უნდა არ დავივიწყოთ, რომ ოსმალეთში გვაროვნობას და მაღალ სამსახურს დიდი ზედ-გავლენა აქვს მცხოვრებლებზე. ჩვენ ვიცით, რომ ოსმალეთის მთავრობაში დიდძალი ქართველი თავადობა იყო ან და თავიანთი გამჭრახობით და ენერგიით მოიპოვეს ფაშობის სახელ-წოდება და მაღალი სამსახურის ადგილები.

ქართველი ფაშები და მოხელეები თუმც ცხადათ არა მანც ყოველ ღონისძიებით იცავდნენ თავიანთ გურჯებს. ამის უნარი შესწევდათ, ვინაიდან მთელ ოსმალეთში ყველა დარგში და სამსახურში შეხვდებით თითო-ოროლა ქართველ მუსულმანს.

ხშირად ქართველ ფაშების, მინისტრების, დეპუტატების, სენატორების, გუბერნატორების, ლენერლების, ოფიცრების, და სხვა სამსახურის პირებს, თავიანთი პიროვნული პოლიტიკა და მისწრაფება ჰქონდათ. მთელ ოსმალურ ცხოვრებაში ჩარევა მათ არასდროს არ ავიწყებდა თავიანთ გვაროვნულ მეს და ინტერესებს, თუმც ოსმალეთის მთავრობა მარადის სასტიკ მტრულ



თვალ-ყურს ადევნებდა, რადგან ეწინააღმდეგებოდა ქართველ მუსულმანების—გურჯების, პოლიტიკური სიძლიერის განვითარებისა. მთელ იმპერიაში, ყველა ასპარეზზე გურჯების პატივისცემა და რიდი ყოველთვის ყოფილა.

ქართველთა სამშობლო ენა მაინც დღემდის შენახული აქვთ, თუმცა ოსმალეთის მთავრობა იმათ გათურქებას ძალიან სცდილობს. ქართველ მუსულმანთა სოფლებში ყველა ოჯახის ენა—ქართულია. რადგან ქალი საზოგადოებაში ვერ გადის და ასე თუ ისე თურქებთან დიდი მიმოსვლა არა აქვს, სამშობლო ენა დღემდის დაცულია; მხოლოდ დღეს ქართულ ენასაც დიდი განსაცდელი მოეწივნა. შკოლების საშუალებით მათშიც ვრცელდება თათრული ენა.

საკმარისათ ხშირათ შეხვედები ქართულ წერა-კითხვის მკოდნესაც. საერთოთ ბევრს ძალიან სურს ისწავლოს ქართული წერა-კითხვა, ან და ვინც უკვე იცის ქართული წიგნები იკითხოს; მაგრამ ამ მხრივ საწყალი გურჯები მთლიან მიტოვებულნი არიან როგორც თვითონ იტყვიან, თავიანთ უფროს ძმებისაგან—ჭრასტიან ქართველებისაგან. ამ ომის დროს დიდძალ აფიცრობამ შეისწავლა ქართული წერა-კითხვა.

ზოგიერთ გურჯებში დარჩენილი არის ერთი საუცხოო ქართული წერა, რომელსაც თვითონ თავიანთებურათ ეძახიან დედაბრულ წერას.

ეროვნული შეგნება ქართველ მუსულმანებში საერთოთ არ არის განვითარებული, რადგან სჯულის ფანატიზმს მარადის დაუქვეითებია იგი. თუმცა სისტემატიურათ თურქიზმი სპობს მას, მაგრამ, პრაქტიკულათ კი, ეროვნული გრძნობა დღესაც ძალზე ცოცხალია მათში. როგორც ზემოთ ვსთქვით, საერთოთ ყველანი ამკობენ, რომ გურჯები—ქართველები, არიან და თუ

სადმე ან თავიანთში ქრისტიან ქართველს შეხედნენ, საზოგადოდ გარეგნულად მაინც პატივს სცემენ და შეგნებულნი კი ყოველნაირ დახმარებასაც აღმოუჩენენ, თუ შესაძლებელია.

აქ უადგილო არ იქნება გავაცნოთ პატივცემულ მკითხველებს ქართველი მუსულმანთა სოფტები (სემენარისტები), რომელნიც სტამბოლში ყოველთვის არიან.

უმრავლესობა ამ სტუდენტობისა სწავლობს ფათიხის მეჩეთში - ფაჰიხი (ძღვევა-მოსილი) არის სახელწოდება მუჰამედ II-სა, რომელმაც დასცა ბიზანტია და საბოლოოდ დაამყარა ისლამიზმი ევროპაში. ამის სახსოვრად, ესევე სახელი აქვს სტამბოლის ერთ უდიდეს მეჩეთს, რომელსაც აქვს დიდი ეზო, სადაც მოთავსებულია საღვთის-მეტყველო სასწავლებელი და აბანო. ეს უდიდესი შენობა აგონებს ყველა მუსულმანს დიდ მსოფლიო მოვლენას, სტამბოლის დაპყრობას ოსმალთაგან.

მეჩეთში არის ფათიხის ე. ი. მუჰამედ მე-II საფლავი. აქვე, როგორც ზემოთ ვსთქვით, მოთავსებულია საღვთისმეტყველო სასწავლებელი, რომელიც აშენებულია ქარვასლის გეგმაზე. აქ, ომის დროს ასზედ მეტი მოსწავლე იყო; დღეს კი ორმოცამდე ახალგაზდაა დარჩენილი.

აქ ყველა მოსული ქართველი პატივისცემითაა მიღებული. უსათუოთ დაგატარებენ მეჩეთს და შემდეგ ჩაიზედ დაგპატივებენ იქვე ყავახანაში. მათ დახვედრას მარადის ქართველური სტუმართ-მოყვარეობის ხასიათი აქვს.

ამ სტუდენტებში ძველად არავითარი მოძრაობა არ ყოფილა. ზოგიერთნი 1902—1906 წლებში დაუახლოვდნენ ცნობილ პატრი ანდრია წინამძღვარიშვილს, რომელმაც ფრთხილად დაუწყო მათ ლაპარაკი ეროვნულ საკითხების შესახებ.

ოსმალეთში კონსტიტუცია რომ დამყარდა ასე თუ ისე

მათაც კოტაოდენი თავისუფლება მიეცათ. 1910 წლის დამლევიდან 1914 წლამდის უკვე მათში თამამად შეიძლებოდა არამარტო სჯა-ბაასი ეროვნულ საკითხებზე, არამედ თვით კრიტიკაც, მათი ვინც ასე თუ ისე უნაღვლელობას იჩენდნენ. დაიწყეს სიარული პ. შალვა ვარდიძესთან, რომელმაც ფართე ხასიათი მისცა მათ საკითხს. ასწავლიდა ქართულ ენას და საქართველოს ისტორიას; ურიგებდა წიგნებს მათ, რომელთაც იცოდნენ ქართული კითხვა.

მალე საჭირო შეიქნა ქართული კლუბის დაარსება. ამისთვის 1911 წელს გაზეთების საშუალებით მოწვეულ იქნენ შალვა ვარდიძის ბინაზე, პაპას-კვეპრის სასწავლებელში, ყველა ქართველები, განურჩევლად რწმენისა და ხარისხისა. გაიმართა კრებები, რომლებზედაც 150 ქართველი ყოველთვის ესწრებოდა. ამათ რიცხვში ფაშები, ლენერლები, ოფიცრები, ვეჟილები, ექიმები, რამდენიმე ვაჭარი, მოხელეები და სტუდენტები იყვნენ. ქართული სიტყვებით და სიმღერებით იხსნებოდა ყოველივე კრება და იმ სახითვე მთავრდებოდა. შეიმუშავეს წესდება, რომელიც ოსმალეთის მთავრობამ უცვლელათ დაამტკიცა.

მუსულმან ქართველებში ქართული ცხოვრება დატრიალდა. შიგნით ანატოლიიდან და მაკედონიიდან მოდიოდა ქართველებისგან მოლოცვის წერილები, სადაც იხატებოდა მათი აღტაცება. სხვათა შორის ერთი იწერებოდა:

„გაზეთის წაკითხვით თითქმის გადავირიე; ჩემ თვალებს არ სჯეროდა ამის სინამდვილე, მაგრამ მეორე კრების მოხსენებაც რა წავიკითხე, დავრწმუნდი, რომ ქართველ მუსულმანებს ცით ნათელი მოგვევლინა, ვინაიდან დღეის შემდეგ ვიტყვით, რომ ჩვენც ვყოფილვართ ხალხი, რო-

შელსიც თავის ეროვნულ პიროვნებას აღიარებს და ეროვნული კულტურით საზრდოებს. ბატონო შალვა, კლუბის წესდება გამომიგზავნე თათრულ ენაზე და მასთან რამდენიმე ქართული წიგნი, რათა ვისწავლო ჩემი მშობლიური ენა და ჩემი ხალხის წარსული ისტორია. სალამი“.

ამ კლუბმა დიდხანს ვერ იარსება. სხვა და სხვა პოლიტიკური მიზეზები ხელს არ უწყ აბდენენ. ამასთან რამდენიმე უხეირო ქართველებიც გამოჩნდნენ, რომელთაც ინტრიგები დაიწყეს შენ-ჩემობისათვის. უსახსრობამაც დიდი დაპრკოლება მისცა. კლუბმა თუმცა ვერ იარსება ფორმალურად, მაგრამ ვიდრემდის იყო, ისეთი ზედგაველენა იქონია ყველა მუსულმან ქართველებზე, რომ შემდეგ ერთი და იგივე კეთდებოდა არა ფორმალურათ.

ბევრი რომ აღარ გავაგრძელოთ, ამ საშინელ ომიანობამ, ამ მხრიაც, დიდი ზარალი მისცა ქართველობას. დღეს თითქო მინელდა ეროვნული მოძრაობა ოსმალეთში მცხოვრებ ქართველ მუსულმანებში.

ერთ მშვენიერ ნასადილევს, თავის შესაქცევად, პერის\*) ერთ-ერთ დაღმართს დაეყვები. ზღვის ნაპირას დავიჭირავე პატარა, სუბუქი და ისარივით გრძელი ნავი, რომელიც მენავე ლაზმა სასწრაფოთ გაასრიალა აკორტნილ ზღვაზედ.

ქალაქის მოძრაობით გაბრუებული, გამოვცოცხლდი წყნარი სიოთი და აღტაცებული გავსცქეროდი სტამბოლის საარაკო სიმშვენიერეს.

მალე მოღამდა. ჩამავალი მზე უკანასკნელათ სტუორცნიდა თავის ნაზად აღერსიან სხივებს. მალე ჩაიკრიფა, ჩაიშალა სტამბოლის მინარეების და შემუსვრილ ციხე-ზღუდეების უკან. რალაც საიდუმლოებამ მოიცვა მთელი ბუნება. ამავე დროს,

\*) პერა კონსტანტინეპოლის ახალ ნაწილის საუკეთესო უბნის სახელია.

ბოსფორის აღმოსავლეთით ამწვანებულ გორაკებზედ გადმოდგა მკრთალი ზაფხულის მთვარე, რომელიც გაფითრებული მწუხარეთ გადმოიკვირებოდა. მიდამო და მთელი ბუნება სევდის ტალღებში გაეხვია. გარშემო ზღვის ქვითინი, სტამბოლის ჩრდილოვანი მოხაზულობა, სოჭით დაგვირგვინებული ჩამლიჯის მთა, მომხიბვლელი ბოსფორი, თითქმის ყველანი აჩრდილის ზეწრით მოსილნი, უფრო სევდიანს მხლიდნენ.

სწორეთ ამ დროს დაქანცულმა ჩემმა მენავემ გალათისკენ მოაბრუნა ნავი და მომაცხა: ეფენდი (ბატონო) გურჯი-კაპუში გაგიყვან. ცურჯი-კაპუ ანუ ქართული კარი პირველი გაგონება იყო და ძალზე გამიკვირდა. მენავე ლაზს რასაკვირველია დავეთანხმე, რათა გავსცნობოდი გალათის ამ დაულაგებელ პატარა უბანს, რომლის ახალი სახელ-წოდება მოგვაგონებს უსათუოთ მის ძველ მცხოვრებლებს, ქართველებს.

შეკრებილ ზეპირ გადმოცემითი ცნობებით დავრწმუნდი, რომ ძველათ ამ უბანში ცხოვრობდნენ ქართველები. მხოლოდ დღეს კი კავკასიის ტომებიდან ლაზების და აფხაზების მეტობა არავინ არის. აქ მაინც შეხვდებით ქართული ენის მკოდნეს.

თურქები ლაზებს და აფხაზებს ქართველებისგან ყოველთვის არჩევენ. ამისთვის ეს სახელ-წოდება, გურჯი-კაპუ, უძველესი უნდა იყოს, ვინაიდან თუ მართლა ძველათ აქ ქართველების რაიმე დაწესებულება არ იყო, ანუ ქართველების ერთი ჯგუფი აქ არ ცხოვრობდა, უსათუოთ ამ ადგილს გურჯი-კაპუს კი არა, ლაზ-კაპუს, ანუ აფხაზ-კაპუს დაარქმევდნენ თურქები ანდა თვით ლაზები და აფხაზები. დღეს მოხუცნი ლაზები ერთხმათ ამტკიცებენ, რომ აქ ძველათ ქართველები ცხოვრობდნენ. მხოლოდ სამწუხაროა, რომ არხეოლოგიაც ამის შესახებ ჯერჯერობით არავითარ მასალას არ იძლევა.

## თავი მეორე.

### I. ქართველების ახალშენი კონსტანტინეპოლში.

ქართველების ახალშენი კონსტანტინეპოლში ძველთაგან ძველია. ამის დამამტკიცებელი საბუთი გურჯი-კაპუ არის, ვინაიდან ეს თურქული სახელწოდება იმისთვის დაარქვეს გელათის ამ უბანს, რომ აქ ახლათ გაბატონებულ ოსმალოებს საკმარისათ რიცხოვანი ქართველების ახალშენი დახვდათ.

ჩვენის აზრით, 1453 წლის 29 მაისს, მოჰამედ მე-II მიერ კონსტანტინეპოლის დაპყრობის შემდეგ, აღარ მომატებია სხვა ახალი მცხოვრები ჩვენს ახალშენს, რომელიც თანდათანობით შემცირდა.

გამონაკლისს კი ვხედავთ, მხოლოდ იშვიათათ; მაგალითად სხვათა შორის გიორგი სააკაძე თავის მსლებლებითურთ აქ ჩამოვიდა და შემდეგ როცა დიდებული მესხეთი ოსმალეთის ფაშალიკად, ე. ი. მაზრად გადაიქცა, მაშინ რამოდენიმე ახალციხელი მოსულა. ამის დამამტკიცებელი საბუთი არის ქართული სასაფლაოს ქვების წარწერები, რომლებზედაც შემდეგ ცოტაოდენი საუბარი გვექნება.

ჩვენ ჯერ-ჯერობით მეტი ისტორიული საბუთი არა გვაქვს კონსტანტინეპოლის ახალშენზე. ამ ომის დასაწყისში ახალციხელი ქართველების ათიოდე ოჯახი კიდევ იყო დარჩენილი. აქ არ ვჭულისხმობთ მუსულმან ქართველების ოჯახებს, რომლებიც, თუმცა რიცხვით ქრისტიან ქართველ ოჯახებზე გაცილებით მეტნი არიან, როგორც ოსმალეთის მთავრობის ქვეშევრდომნი, ქართველ ახალშენად არ ითვლებიან.

სტამბოლის დაპყრობის შემდეგ, როგორც აქაური ევროპელები, ქართველებიც უფრო შეკავშირდნენ და ერთათ შეჯგუფდნენ. მე XVII საუკუნის წინათ, ძველ ქართველ ახალშენიდან ვინც კი დარჩენილიყვნენ, ერთათ დაბინავდნენ, ჩვენის აზრით, გალათაში, ესე იგი, სადაც დღეს გურჯი-კაპუ არის, როგორც ამ წიგნის პირველ თავის დასასრულში აღვნიშნეთ. ხოლო, ხსენებულ საუკუნის შემდეგ კი, სხვა და სხვა პოლიტიკური და ვაჭრული მიზნების გამო, განსაკუთრებით ახლად ჩამოსული ახალციხელები, შეჯგუფებულან ძველი სტამბოლის იმ ნაწილში, რომელსაც დღეს ვეზირ-ხანს უწოდებენ და რომელზედაც შემდეგ გვექნება საუბარი.

ძველადგანვე აქაური მკვიდრი ქართველები წვრილ ვაჭრობას მისდევდნენ, რათა თავიანთი ოჯახები დაერჩინათ. საზოგადოთ დანეტულობას და სხვა და სხვა სახელოსნო რკინის და ფოლადის იარაღებს ჰყიდდნენ. ნახევარ საუკუნეზე მეტია, სავაჭრო საქონელი, რომელიც ბაზარზე გამოჰქონდათ, ნაწილს თითონვე აკეთებდნენ და ნაწილსაც ანატოლიიდან იწერდნენ. შემდეგ, ევროპის და განსაკუთრებით გერმანიის ქარხნებმა, უფრო ხელ-საყრელ ფასებში დაუთმეს მათ საქონელი და ამ ომის დაწყებამდე, სულ იქიდან იწერდნენ რაც კი მათ ესაჭიროებოდათ. დღეს, ამ დიდი ომის გამო, ქართველების მრეწველობა, როგორც სხვების, შემცირებულ-შესუსტებულია. მხოლოდ საზოგადოთ კი ყველანი კარგათ ცხოვრობენ.

ამათ გარდა კონსტანტინეპოლში არიან კიდევ ამ ორი წლის განმავლობაში ახლათ ჩამოსულები, რომლებიც ვაჭრობენ. კიდევ ბლომათ არიან ქართველები, რომლებიც თავიანთ კერძო სავაჭრო საქმეებისათვის დრო გამოშვებით, მაგრამ ხშირათ ჩამოდნიან. საქართველოს დღევანდელ პირობების გამო, ამათი

რიცხვი გაათქვამულია. ორივე ჯგუფზე ამ წიგნის მესამე თავის დასასრულს ვილაპარაკებთ.

ძველათ, ვიდრე ფერი-კვის კათოლიკე ქართველთა სავანე დაარსდებოდა, და შეუვლიდა კონსტანტინეპოლის ქართველთა უპატრონო ახალშენს, სამწუხაროთ ბევრმა ქართველმა და მათმა ოჯახმა, დაივიწყეს თავიანთი მშობლიური ენა და უარჰყვეს თვით ქართველობაც.

ქართველი ერის ისტორიაში ეს ხშირი და დასაგმობი მოვლენაა.

ჩვენ კიდევ გვესმის, როდესაც რომელიმე ქართველი მუსულმანი ივიწყებს თავის ენას და ეროვნებას, რადგან მისი რჯული თურქულ-პოლიტიკურია და ასე თუ ისე, გარეშე პირობებიც იძულებულ ჰყოფს მას გადაგვარდეს. მაგრამ ჩვენ ჯერ ვერ გამოგვირკვევია, რამ აიძულა კონსტანტინეპოლის ზოგიერთი ქრისტიანი ქართველები, რომელთაც უარჰყვეს თავიანთი ქართველობა, რომელთ შორის უმრავლესობამ სომხებთან აღიარეს თავიანთი თავი და თვით თავიანთი გვაროვნობის სახელწოდებაც დაივიწყეს. ამ გადაგვარებულთა შორის შედარებით ცოტანი არიან, რომელთაც თავიანთი გვარი მაინც კიდევ ახსოვთ; სხვათა შორის დავსახელებ —ლიფონტის (ცხადიას), გურჯიანების (ქართველიშვილების), აზიზიანების, თუმანიანების, ზურაბიანების ოჯახებს, რომლებიც, თუმცა უარს არ ჰყოფენ, რომ ქართველების შთამომავალნი არიან, მაგრამ მაინც დღეს თავიანთ თავს ქართველებათ აღარ აღიარებენ.

სასურველია, ქართველმა საზოგადოებამ პრაქტიკული ყურადღება მიაპყროს, არა მარტო ოსმალეთის და კონსტანტინეპოლის ქართველ მუსულმანებს, არამედ თვით ქართველ ქრისტიანებსაც, რომელთაც არაფითარნი კულტურული დაწესებუ-



ლება არა აქვთ, სადაც თავისუფლათ შეეძლოს ყველა რწმენის და მისწრაფების ქართველს მისვლა და პრაქტიკულათ მუშაობა, როგორც ეს აქვთ სხვა ხალხთა ახალშენებს.



## II. ვეზირ-ხანი.

როგორც სულ შემთხვევით ვავიციანი გურჯი-კაპუ, ასეთივე შემთხვევით ვავიგე, რომ ვეზირ-ხანი ერთ დროს ქართველების ბინა ყოფილა.

ერთ მშვენიერ დღეს, ჩემდა უნებლათ, გავისეირნე ძველ სტამბოლში. კარა-კვეი, ესე იგი შავი ხიდი, გავიარე: იენი ჯამის (ახალი მეჩეთის) მარჯვნივ, სადაც თითქმის ასი წელიწადია რაც ქართველებს თავიანთი პატარ-პატარა სავაჭრო დუქნები ჰქონდათ, დღეს ერთის მეტი აღარ არის.

ფეხზე მოვაჭრეთა მოძრაობა-ხმაურობამ რა ძალზე შემაწუხეს, აუჩქარე და ერთ-ერთ ვიწრო ბაზარით შიგ შუაგულ სტამბოლში აველი.

მარცხნივ, დიდებულათ აღმართული აიასოფია წარმოგიდგენს ბიზანტიის დიდება—კულტურასთან ერთად, მის შავ დღეებს და აოხრებას. პირდაპირ მარჯვნივ ამაყი ფათიხია, რომელიც საშვილი-შვილოთ გვაგონებს ერთ მხრივ ერთი ერის დაკნინება-დასუსტებას და ბოლოს დაცემა-დამონაკებას და მეორე მხრავ, სინარულს და სიამაყეს ჰგვრის ოსმალის ხალხს, რადგან იგი დამახასიათებელია მისი წარსული დიდების და სიძლიერისა.

ფათიხში აველი და მწუხარე თვალით გადავხედე ძველ სტამბოლს, ბიზანტიის დიდებულ დედა ქალაქს. შორს, შორს

სდგანან ბიზანტიის შემუსვრილნი ზღუდეები და ციხე კოშკები, სადაც უკანასკნელ იმპერატორმა კონსტანტინე მე-XXI თავი შესწირა თავის სამშობლოს და კულტურას. მომხიბვლელი სტამბოლი, ძველი დიდების და კულტურის ნაშთების გამორიცხვით, დღეს ოსმალური ქალაქია.

უნებლიეთ საკითხი ისმება: სადღაა ის კოსმოპოლიტური შეხედულება, რომელიც ჰქონდა ძველათ ამ ქალაქს? ევროპის და აზიის კარი, განათლების კერა, ვაჭრობა-მრეწველობის გზა — ბუდე, სტამბოლი, სადაც ძველათგან ყველა ხალხი აქ იყრიდა თავს, სადაც ყველას ინტერესები ერთი-მეორეს აქ ეხლეზოდა, როგორ გარდიქმნა, რომ ცხადათ აღარ მოსჩანან ჯვაროსანთა, ლათინთა იმპერატორების და სხვა და სხვა ხალხთა აუარებელი ნაშთები გარდა თითო-ოროლისა, ისიც საექვეო და მცირედი ღირებულებისა?

კვისარ-იმპერატორთა დევნამ და აზის შემდეგ მრავალ გზის სხვა და სხვა ველურ ხალხთა შესევა-აოხრებამ, ვერ წაშალა რომში პირველ საუკუნოებიდანვე დაწყებული ქრისტიანთა კულტურული და ხელოვნური ნაშთები. სტამბოლში კი ყველაფერი რაც თვითოეულ ევროპის ხალხს და თვით პატარა საქართველსაც აინტერესებს გამოსარკვევია.

ვიციით, მხოლოდ დანამდვილებით კი არა, გენოველებს, ვენეციელებს, პიზანელებს, ამალფიტელებს და კატალანებს რომელ ადგილს ჰქონდათ თავიანთი ბინადრობის უზანი. საერთოთ ყველანი ამბობენ, რომ ოქროს რქაზე იყო \*). ანგლების, ვარანგების, გერმანელების, დანელების და სხვათა სკანდინავების ხსოვნა დაკავშირებულია წმინდა რომანის, ანუ

\*) ოქროს რქა პქვიან ზღვის ტოტს, რომელაც ღრმათ შედის ძველ სტამბოლის და აზალის შუა და რომელაც კონსტანტინეპოლს ორ ნაწილათ ჰყოფს.

თოპ-კაპუს უბანთან. ამავე ადგილს ჰქონდა ბინა ერთ ნაწილს იმ ჯარისას, რომელიც შესდგებოდა ზემოთ ხსენებულ სხვა და სხვა ეროვნებებისაგან და ითვლებოდა იმპერატორების სახელმწიფო გვარდიათ. ფრანგ მეთაურებისგან მოყვანილი ჯვაროსნები, რომელთაც შემთხვევით დაიპყრეს კონსტანტინეპოლი და მასზე იუფლეს ნახევარი საუკუნის განმავლობაში, ბანაკდებოდნენ გალატაში, სადაც შემდეგ გენოველები ჩადგნენ. მე-XI საუკუნეში, ჰასტინგის ომის შემდეგ, ერთმა თავადმა ინგლისელმა, კონსტანტინეპოლის მეხუთე მთაზე აღაშენა წმინდა ნიკოლოზის ეკლესია, და ბიზანტიის ბოლო ხანებში, ათ-მეიდანისკენ, ერთ მეჩეთმაც თავისი მინარეები ზეცისკენ შესტყორცნა, თითქოს ზეცას, კულტურას, თავისუფლებას ეომებო. სხვათა შორის ქართველებსაც ჰქონიათ ძველათგანვე არა მარტო თავიანთი საკუთარი სავანე, რომელზედაც შემდეგ ვილაპარაკებთ, არამედ თავიანთი ბინა—ადგილიც, გურჯი-კაპუ, და ოსმალთა გაბატონების მე-XVII საუკუნის შემდეგ, ვეზირ-ხანი.

ეს ხანი, ანუ საბინაო (კარავან-სერაი) მდებარეობს იმ ქუჩაზე, რომლის დასავლეთ კუთხეში აღმართულია კონსტანტინე დიდის ძეგლი, დღეს დამწვარ სვეტათ წოდებული, მახლობლათ ნური-ოსმანიეს დიდ ბაზართან და პირდაპირ ელჩების ხანისა, რომელიც დღეს აღარ არის. ამ ორსართულიან და ოთხკუთხ უზარმაზარ შენობას შუაში დიდი ეზო აქვს. საერთო შეხედულობით მიაგავს ანატოლიის და სპარსეთის საბინაოებს. ოთახები თითქმის ყველანი ოთხ-კუთხათ არიან აშენებულნი და ზემოდან თვითვეულს ტყვიით გადაკრული გუმბათი ადგის. შესავალში ალაყაფის დიდგრონი რკინის კარები აქვს და შესვლისას, მარჯვნივ კედელში, გამოქრილი ბუხარია.

ამ ორმოცი წლის წინათ, ცხრამეტი საკუთარი ოთახი

ჰქონდათ ახალციხელ ქართველებს, რომელნიც დრო გამოშვებით სხვა და სხვა კერძო სახლებში დაბინავდნენ. ერთხანს ეს ოთახები გააქირავეს და რადგან კარგი გამგე—მეთაური არ ჰყავდათ, ბევრი ამ ოთახთაგანი უყურადღებობის გამო დაინგრა. ვინაიდან საერთო იყო, და შემოსავალი გაფლანგული, არამც თუ ველარ შეაკეთეს, არამედ თავის დროზედ მემკვიდრეობის ქალაღდიც ვერ შესცვალეს. ვის სახელზედაც იყო ის გარდაიცვალა; ამის მემკვიდრებთაგან სამში ორიც გარდაიცვალა, რის გამო ორი-მესამედი ოთახებისა სახელმწიფო ფონდში ჩაირიცხა. შემდეგ ყველა საბუთები ფერი-კვეის კათოლიკე ქართველთა სავანეს გადასცეს, მაგრამ დაგვიანებული საქმე სავანის გამგეობამ ველარ გამოაკეთა. დარჩენილი შვიდი საღი ოთახის ერთი მესამედიც უცხო პირის ხელში იყო. დავა საჭირო იყო მისი დათხოვისათვის. ამის გარდა ომის დროს, ოსმალეთის მთავრობამ, მთელი ძველი ხარკი ერთათ მოითხოვა. ისედაც ოთახების შემოსავალი მცირე იყო, რადგან ამ უბანში, და განსაკუთრებით ვეზირ-ხანში, შეგნებული და ცოტათი შემძლე არივინ ცხოვრობს. ამის გამო ძველ ვალს ახალი ემატებოდა და ყოველწლიური ზარალი აუტანელი იქნებოდა. ისედაც ვეზირ-ხანის ოთახების შენახვას აღარავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონდა. ყველა ამ მიზეზების გამო, სახელმწიფო ფონდის გამგესთან შეთანხმებით, საერთოთ გაიყიდა დანარჩენი საღი შვიდი ოთახი, რომლების ღირებულობის მესამედმა ნაწილმა ძლივს დაფარა ძველი სახელმწიფო დარჩენილი გადასახადები და ის თანხა, რომელიც დაიხარჯა დარჩენილ ოთახების მესამე კერძის საკუთრებათ დამტკიცებაში.



### III. ქართველების სასაფლაო და ქართული წარწერები.

კონსტანტინეპოლის ქართველთა ახალშენის მომეტებული ნაწილი ყოველთვის მე'ხებისაგან იყო შექდგარი. ყველანი კათოლიკურ სარწმუნოებას მისდევდნენ და ცხოვრობდნენ სტამბოლშივე, ესე იგი, ქალაქის ძველ ნაწილში, ან და გამოღმა, გალათის მიდამოებში.

ძველ დროიდან ამ უკანასკნელ ნაწილში არსებული წმინდა პეტრეს ეკლესია მათ ეკლესიად ირიცხებოდა და იტალიელი მღვდლები უვლიდნენ მათ, ვიდრე დაარსდა კათოლიკე ქართველთა საფანე, ფერი-კვეის უბანში.

ამ ზემოხსენებულ ეკლესიას თავისი სასაფლაო ჰქონდა, სადაც, რასაკვირველთა, ქართველებიც იკრძალებოდნენ. სულ პირველი კათოლიკეთა სასაფლაო ჯერ-ჯერობით არ ვიცით სად არის. კიდევ რომ აღმოჩნდეს, იქ ვერავითარ ნაშთს ვეღარ ვიპოვნით, რადგან ზედ ქალაქია გაშენებული.

შემდეგ ხანებში, როდესაც გამოღმა ნაწილი ძალიან მოშენდა ქრისტიანებით, სულთანმა ტაქსიმზე ეკლესიებს დიდი ადგილი უთავაზა სასაფლაოდ. დღეს ეს სასაფლაოც თითქმის ერთიან მოსპობილია, რადგან შუა ქალაქში მოემწყვდა და ქრისტიანებს უურო შორს აქვთ გადატანილი თავიანთი ახალი სასაფლაოები.

ტაქსიმის ყოფილ სასაფლაოზე ქართველებსაც თავიანთი განსაზღვრული ადგილი ჰქონდათ. ამ ადგილის ერთი ნაწილი დღეს ბაღად და ყავახანად არის გადაქცეული.

როგორც სჩანს, აქაური ქართველები თავიანთ საფლაოებს ქვებზე თითქმის ყოველთვის ქართულათ აწერდნენ.

კონსტანტინეპოლის ქართველთა ახალშენის ამ სახის ის-

ტორიული ნაშთები ბლომათ იყო; მაგრამ, სამწუხაროთ ერთი ნაწილი ამ ქვებისა, სომხებმა გააღაგეს და მოიხმარეს თავიანთ საავათმყოფოს შენობისათვის, რომელიც ამ ადგილის პირდაპირ მდებარეობს. რამდენიმეს გარდა, რომლებიც დღესაც უპატრონოთ არიან დატოვებულნი ხსენებულ ყავახანის აღმოსავლეთით, დანარჩენი ქვები იმავე საავათმყოფოს ეკლესიას მოახმარეს.

კათოლიკე ქართველების საფანის არხივში არის ერთი ხელ-ნაწერი, რომელიც შეიცავს ამ სასაფლაოს ზოგიერთ წარწერების სიას. მ. პეტრე ტატალაშვილმა საფანის სიგელები მიჩვენა, მაგრამ ამ სიის გარდა, რომელიც 1866 წელს არის დედნებიდან გადმოწერილი, სხვა ველარაფერი ვნახე. შალვა ვარდიძეს აზრით ეს დოკუმენტი, ივანე გვარამაძეს მიერ უნდა იყოს დაწერილი, როდესაც იგი ამ საფანეში მოწაფედ იყო.

ყველაზედ უქველესი წარწერა ამ სიისა შემდეგია: „საფლავსა ამას შინა მწოლარე არს ახალციხელი ივანეშვილი პავლე. ქორონიკონი ჩღბ (1702)“.

ავტორი ამ სიისა შენიშნავს, რომ უმრავლესობა მიცვალებულთა ყოფილან ახალციხელები, მხოლოდ რამოდენიმე აწყურებიდან და ივლიდან მოსულან. სიის შედგენის დროსვე უკვე თითქმის ერთიან მოსპობილი ყოფილა ქართულათ წარწერილი საფლავის ქვები. ჩვენის აზრით, ესენი რომ ხელუხლებელი დარჩენილიყვნენ, გვიჩვენებდნენ უურო ძველი დროის სხვა და სხვა ადგილებიდან მოსულ ქართველების არსებობას სტამბოლში.

აი რას ამბობს ი. გვარამაძე, რომელსაც მხოლოდ 39 წარწერა ამოეწერა: „ამ საფლავის ქვების გარდა, კიდევ არის ორასზედ მეტი გადაზიდული კათოლიკე სომეხთა წმინდა იაკობის ეკლესიაში. თითქმის ყველა ქვები ეკლესიის შენობაში იხმარეს და დანარჩენი იმავე ეკლესიაში იატაკად დააგეს. ამ

ქვებზე ყველა წარწერები მეტი სიარულით თითქმის ერთიან-  
წაშლილია; მხოლოდ იმდენათ ეტყობა, რომ გაირჩევა ქართუ-  
ლი ნაწერი.“ არხ. ქართ. კათ. მამათა საფანისა—ფერი-კვეი.  
წიგნი D. გ. 250 (შემდეგი).

#### IV. ქართველების უძველესი სავანე.

ამ სავანეზე წიგნი „ჟამნი“ (Breviarium) რამდენიმე ცნობას  
იძლევა, სხვათა შორის აქ მოგვყავს შემდეგი არსებითი ადგილი:  
„წმინდა ილარიონი, კახეთის წარჩინებული აზნაურის გვარისა  
იყო, ღე ყმაწვილობიდანვე კეთილ საქმისაკენ მიიღვტოდა. საზღვარ  
გარეთ წავიდა, სადაც ფრიად სამაგალითო ცხოვრების შემდეგ,  
მიიცვალა ტესალონიკში. იმ დროს კონსტანტინეპოლში მე-  
ფობდა იმპერატორი ვასილი, რომელმაც წმინდანის გვამი თავის  
სატახტო ქალაქში გადმოასვენებინა. მალე ააშენებინა რომან  
ადგილზე ერთი დიდებული სავანე „წმინდა მოციქულთა“ სა-  
ხელწოდებით, სადაც დაკრძალეს წმინდანის გვამი ქვეყნის დასა-  
ბამიდან 6390 წელს“.

თბილისის საეკლესიო მუზეუმის ერთ ხელნაწერით, (ცხო-  
ვრება ქართველთა წმინდათა № 70, გვ. 271—293. იხ. თამა-  
რაშვილი გვ. 313 და შემდეგ.) სავანე სადაც წმინდა ილარიო-  
ნის გვამი იყო დასვენებული, კონსტანტინეპოლის ქალაქის  
გარეთ იხსენიება, ესე იგი რომანის დელოს იმ ადგილს, რო-  
მელსაც ეძახდნენ სოსთენის. აქვე მომყავს ხელნაწერის შინა-  
არსი, რომელიც თამარაშვილს ფრანგულათ გადაუთარგმნია:

„წმინდა ილარიონი, კახეთელი წავიდა იერუსალიმს. პა-  
ლესტინაში დიდ ბნის ცხოვრების შემდეგ, დაბრუნდა  
თავის სამშობლოში. ხელმეორედ მოშორდა თავის სამშო-

ბლო ქვეყანას, ორი სხვა ქართველი თან წაიყოლია და წავიდა საცხოვრებლათ საბერძნეთში, ოლიმპიის მთაზე, სადაც სხვა სამი იქ მყოფი ქართველი შეუერთდნენ მას, ერთათ იცხოვრეს ხუთი წელიწადი, რომლის შემდეგ წმინდა ილარიონი კონსტანტინეპოლში და თესალონიკში წავიდა. ამ უკანასკნელ ქალაქში კიდევ იცხოვრა სამი წელიწადი, რომლის შემდეგ, ძალიან ხანში შესული, მიიკვალა 19 გიორგობისთვის 882 წ. იმპერატორ ვასილ მაკედონელის (866—886) დროს. ამ მეფემ წმინდანის ნაშთი თესალონიკიდან მოატანინა და ოლიმპიის მთიდან მოაყვანინა ორი მისი მოწაფეთაგანი, რომლებიც კიდევ ცოცხალნი იყვნენ. შემდეგ, ქ. კონსტანტინეპოლის ახლოს რომანის ხევის იმ ადგილს, რომელსაც ერქვა სოსთენი, ააშენებინა ერთი სავანე და ერთი ეკლესია. 9 გიორგობისთვის ორივე აკურთხეს „წმინდათა მოციქულთა“ სახელწოდებით, სადაც დიდის კდმა-დიდებით წმინდანის გვამი იმპერატორის შეიღებმა, ლეონმა და ალექსანდრემ გადმოასვენეს.

თამარაშვილის აზრით კონსტანტინეპოლში ორი ქართული სავანე უნდა ყოფილიყო: ერთი სოსტენისა კონსტანტინეპოლის გარე მიდამოებში, და მეორე ანასტაზიასი თვით შიგ ქალაქში.

1899 წლის მომხდარ მოვზაურობის მოხსენებაში, შედგენილია სია, ოცდა სამეტი ქართულ სავანებისა, რომლებიც ძველათ საქართველოს გარეთ ყოფილან. სიაში უკანასკნელათ მოხსენებულია კონსტანტინეპოლის სავანე, სადაც მწერალი ამბობს: „არიან დაკრძალულნი ნაშთნი მამისა ჩვენისა წმინდა ილარიონისა, სასწაულთ მომქმედისა“.



ათონის მთის ბერების განცხადებით კი ქართული ძველი სავანის ნაადგილვეი არის ფიალი ფაშის მეჩეთი. ეს მეჩეთი არის ბეუკ-ფიალიაში, კასიმ-ფაშის უბანში, რომელიც მდებარეობს პერის დასავლეთ ნაწილში და ოქროს რქის ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთით. მაინც და მაინც ეს ცნობა სულ უბრალო და მარტივი წარმოდგენაა, ვინაიდან არავითარი დამამტკიცებელი საბუთი არ მოსჩანს.

ამის გარდა, ასეთივე მარტივი წარმოდგენით იყო, რომ რუსეთის არხეოლოგები რუსების უბანს „წმინდა მამას“ ანუ ამავე სახელწოდების მათ სავანეს ამ უბანში ათავსებდნენ. მაგრამ ეს წმინდა მამას უბანი, რომელიც სულთანის განკარგულებით მრავალ გზის განახლებული და მიცემული იყო რუსების სადგომად, როგორც ზემოთ ვსთქვი, ბოსფორზე იმყოფებოდა. ეს ამტკიცებს, რომ ათონის მთის ბერებს ვერ გაუჩევიათ ეს ორი სავანე.

ვინახულე ფიალი ფაშის მეჩეთი, რომელიც მდებარეობს ხევის ფერდობის ერთ განმარტოებულ და ბერ-მონაზონებრივ ცხოვრებისათვის შესაფერ ადგილას, სადაც ჭანდრების და საროს ხეებისგან შექმნილ საარაკო კონაში ჩახლართულია თათრული ხუროთ-მოძღვრული გუმბათები, რომელით შორისაც ზეცისკენ ამაყად შეტყორცნილია შვილდოსნური მინარეები.

ამ მეჩეთის დამფუძნებელი და სახელის მიმცემი იყო გამოჩენილი თურქი, დიდი აღმირალი, ფიალი ფაშა, რომელიც 1954 წელს საზღვაო მინისტრად იყო დაყენებული და 14 წლის განმავლობაში დიდებულათ ასრულებდა თავის მოვალეობას.

ამის განმანადგურებელი გალაშქრებანი და გამარჯვებანი არხიპელაგის კუნძულებში და განსაკუთრებით კლდოვან სი-

რაში, სადაც იმ დროს ბევრმა ვენეციელმა სიცოცხლე დაკარგა, საარაკოთ არიან დარჩენილნი. ფიალი ფაშა 1575 წლის 21 მკათათვეს მოკვდა; მხოლოდ მისი ეს სამახსოვრო კონტა მეჩეთი 1573 წელს უკვე დამთავრებული იყო. ამ მეჩეთის გაშენებისათვის ფიალი ფაშამ დიდძალი ფული დახარჯა და ეს ფული მის გამარჯვებათა ნადავლი იყო. მეჩეთს ადგია დიდი გუმბათი და ამის გარშემო შემოგვირგვინებული არიან სხვა წვრილ-წვრილი გუმბათები; შენობას ამშვენებს წინიდგან წყვილი ტალანი და ერთი ეზო. მეჩეთის ორივე კუთხეში მნდგმულია ორი პატარა სახლი, სადაც ცხოვრობენ დერვიშები ამ სამლოცველოს მოსაველეად. თვით შენობის უკანა მხარეს აღმოსავლეთურ გემოვნებით მორთულ-მოკაზმულია სასაფლაო, სადაც მარხია დიდი ადმირალი და მის გარშემო სხვა და სხვა მინისტრები, ფაშები და თვით დერვიშები.

ამ მეჩეთის დათვალიერების დროს, ვერც ერთი საბუთი ვერ აღმოვაჩინეთ, რომ ცოტად თუ ბევრად ეჭვი მაინც შეგვეტანა ამის ნაშენობის ხანაზე; უსათუოდ ეს შენობა ზემოდ ხსენებულ დროს არის აგებული. კონსტანტინეპოლის ერთი გეგმა, რომელიც შედგენილია 1566 და 1574 წლებში, მართალია, გვიჩვენებს ამავე მიდამოებში წმინდა „ვენერანდას“ სახელწოდებით ერთ უძველეს ეკლესიას და ბერძენი არხეოლოგები ამტკიცებენ, რომ ძველად აქვე იყო ეკლესია „პარასკევა“, რომელიც შემდეგ ხანებში გადიტანეს ჰასკვეიში \*), მაგრამ ეს ორივე ისტორიული წყარო მაინც არაფერს ამტკიცებს ჩვენის აზრით, „წმინდა ვენერანდა“ და „წმინდა პარასკევა“ ერთი და იგივე ეკლესიაა, რადგანაც „ვენერანდა“ მხოლოდ თარ-

\*) ჰასკვეი ოქროს რქაზე მდებარე და ფიალი ფაშის უზიდგან რაოდენიმე წუთის სავალი გზით დაშორებული სოფელია.

გმანია ბერძნული სიტყვა პარასკევის და ბერძნების წმინდა „პარასკევა“ ლათინებში ყოველთვის წმინდა „ვენერანდად“ არის მოხსენებული. ამ ჩვენ აზრს სავსებით ეთანხმება ცნობილი ბ. ვაფასორის მიერ 1520 წელს შედგენილი კონსტანტინეპოლის გეგმის გამომცემელიც.

სხვა მწერალნიც ამბობენ, რომ თურქების მიერ კონსტანტინეპოლის დაპყრობის შემდეგ, წმინდა „ვენერანდას“ ანუ წმინდა „პარასკევას“ ეკლესიის ხატები და სასულიერო ნივთები გადმოზიდულ იქნენ თათავლას უბანში მყოფ წმინდა დიმიტრის ეკლესიაში. აი რას ამბობს ამაზე პამფილი მელიტინოსი: „თათავლის წმინდა დიმიტრის ეკლესიაში მოიპოება ოთხი ხატი, რომლებაც მომდინარეობენ კასიმ-ფაშის \*) წმინდა დიმიტრის ძველის-ძველ ეკლესიიდან“.

ეს იმისთვის მოვიხსენიეთ, რომ ხშირად ლაპარაკობენ ქართულ ძველ სავანიდგან გამოტაცებულ ხატებზე, რომლებიც ვითომ გადმოეტანათ ზემოხსენებულ წმინდა დიმიტრის ერთ-ერთ ეკლესიაში. დაუშვათ, რომ წმინდა ვენერანდის ანუ წმინდა პარასკევას ეკლესიას რაიქე დამოკიდებულება ჰქონდა იმ სავანესთან, სადაც წმინდა ილარიონი იყო დაკრძალული. ბევრი ვეძიეთ, მაგრამ თათავლის წმინდა დიმიტრის ეკლესიაში ვერავითარი ამის დაშამტკიცებელი საბუთი ვერა ვნახეთ. ცხადია, ქართული ძველი სავანე აქ არ უნდა მოიძებნებოდეს. სხვათა შორის, ბ. დეთიეც უენიშნავს, რომ თათავლის უბანს და მის სამხრეთით ოქროს რქისკენ დაკოლება მდებარე დღევანდელ კასიმ-ფაშას, ბიზანტიურ ხანაში „მანდრაქიო“ ერქვათ. მაშ რომანის ადგილი სულ სხვაგან უნდა ვიგულისხმოთ და ამაზე უნ-

\*) კასიმ-ფაშა პეჩის და გალათის დასავლეთით ოქროს რქის ნაპირას მდებარე უბანია.

და შეიკრიბოს ცნობები, რომ რაიმე ისტორიული კვალი აღმოჩნდეს ქართულ ძველ სავანეზე ანუ „წმინდათა მოციქულთა“ სახელწოდების იმ ეკლესიაზე, სადაც ქართველი წმინდა ილარიონი იყო დაკრძალული. დღეს კონსტანტინეპოლის ძველ ნაწილში მხოლოდ ორ მეჩეთს ვიცნობთ, რომლებიც ძველად „წმინდათა მოციქულთა“ სახელწოდების ეკლესიები იყვნენ; მაგრამ ნუ დავივიწყებთ რომ ბიზანტიის დროს, როგორც ბ. დუქანეი მოწმობს, კონსტანტინეპოლში 29 ეკლესია იყო ამ სახელწოდებისა.

ქართულ ძველ სავანეზე სხვა ისტორიული ცნობა არა გვაქვს, გარდა შემდეგისა: 1195 წელს კონსტანტინეპოლში გაცარცვეს ქართველი ბერები, რომლებსაც წაართვეს თამარ მეფისაგან მიღებული საჩუქრები. გრიგოლ ვეშაპელის აზრით, ეს გახდა ომის გამოცხადების მახლობელი მიზეზი ბიზანტიის იმპერატორთან 1204 წელს.

ჯერჯერობით ქართულ ძველ სავანეზე ეს საკმარისია; მხოლოდ ამ სახის მცირე შეკრებილ ცნობებით საბოლოოდ ამოწურული არ არის ეს საყურადღებო საკითხი, რომელიც სამწუხაროდ ისტორიული წყვედიადითაა გარემოცული.



## V. ფერი-კვეის ქართული სავანე.

ყველა იმ ნაშთთა შორის, რაც დღეს კონსტანტინეპოლში საქართველოს და ქართველი ახალშენის მოღვაწეობას თუ კულტურას წარმოგვიდგენს, უდიდესი ადგილი უკავია კათოლიკე ქართველ ბერების სავანეს. ამ საზოგადოებაში არიან თორმეტი მღვდელი და ექვსი ძმა. ამ სავანესთან ერთად ქარ-

თველ დების დაწესებულებაც არის, სადაც ოცდაორი სულია. ამ ორივე საზოგადოების წევრები თითქმის ყველანი მესხეთიდან არიან და ერთი მეორის ნათესავნი.

ფერი-კვეი, სადაც ქართული სავანე მდებარეობს, დღეს კონსტანტინეპოლის ახალი ნაწილის განაპირა უბანია. ქართველი მღვდლები ცნობილნი არიან მთელ ოსმალეთში და საბერძნეთში. ყოველი გვარის ხალხი და ხშირად სხვა და სხვა სარწმუნოებისაც დაიარება მათ ეკლესიაში, იმდენად სახელ-განთქმული სამლოცველოა იგი ოსმალეთის ძველ იმპერიის ფარგლებში. ეკლესია კოხტა შენობაა; გარეთ მშვენიერი ბაღი აქვს და შიგ ღვთისმშობლის, წმინდა ნინოს და წმინდა ანდრიას ძეგლები ასვენია. ამავე ეკლესიაში მარხია ქართველ მამების და დების სავანეთა დამაარსებელი, ახალციხელი მამა პეტრე ხარისჭირაშვილი.

ხარისჭირაშვილი დაიბადა ახალციხის ძველ ნაწილში, რაბათში, 20 აპრილს 1818 წელს და 24 წლისა, 1842-ში მღვდლად ეკურთხა პეტერბურგში. 30 იანვარს 1857 წელს გადმოიხვეწა საზღვარ-გარედ და იმავე წლის 24 მარტს მოვიდა კონსტანტინეპოლში.

უპატრონო და ღარიბი მწირი მამა პეტრე არავინ შეიკედლა; 7 მაისს გაუდგა უჯრო შორეულ გზას; პალესტინაში დაჰყო 38 დღე. მკათათვის 14-ს სმირნაში დაბრუნდა, საიდანაც გაემგზავრა იტალიაში და იმავე თვის 28-ს ვენეციაში მივიდა. ამ ქალაქში 21 თვე იცხოვრა, დაბეჭდა ქართულ ენაზე რამდენიმე სასულიერო წიგნი და 1859 წლის აპრილის დამლევს მეორედ წამოვიდა ძველ ბიზანტიისაკენ.

კონსტანტინეპოლის იმ დროის ეპისკოპოზმა და რომის პაპის ნუნცმა, ე. ი. წარმომადგენელმა, დიდი დახმარება მისცა

მამა პეტრე ხარისჭირაშვილს; 7 მაისს 1859 წელსივე რომიდან ნებართვა მოუტანა ქართული სასულიერო საზოგადოების შედგენისა. მამა პეტრე ხარისჭირაშვილმა ფერი-კვეის განაპირას უბრალო საკუთარი ადგილი შეიძინა და 1861-ში საძირკველი ჩაუყარა თავის პატარა ეკლესიას და სავანეს, სადაც მიიცვალა 1890 წლის 9 დეკემბრისთვის. დღეს მისი დიადი დაწესებულება, მშვენივრად გადაკეთებული და გადიდებული, მოწყობილია თავისი საკუთარი ბაღით, სტამბით და წიგნთსაცავით.

ამ საზოგადოების მიზანი არის ქართველი ხალხის გამოღვიძება-აღორძინება სარწმუნოებრივად, პოლიტიკურად და კულტურულად. მამა პეტრე ხარისჭირაშვილმა და მის მიმდევართა თუ დღემდის სრულად ვერ განახორციელეს თავიანთი დასახული გეგმა, მხოლოდ იმისთვის, რომ იგინი ამავე გეგმის გამო ხშირად სასტიკად შევიწროებულნი იყვნენ ყველასაგან და ყოველნაირად და არც ჰქონდათ საკმარისი ნივთიერი საშუალება, რომ თავიანთი მოქმედებისათვის უფრო ფართე ხასიათი მიეცათ. ამასთან ერთად ყველა ამ საზოგადოების წევრს არ შეეძლო საქართველოში შესვლა რუსეთის წესებისა გამო.

დამფუძნებელის შემდეგ, ამ სავანის მეოთხე წინამძღვარი დღეს მამა პიო ბალიძე არის, რომელიც განსაკუთრებულ მამულის სიყვარულითაა გამსჭვალული. როგორც იგი ახასიათებს, ეს საზოგადოება დასაბამიდან დღემდის თავისი არსებობით უცხოეთში, ცოცხალი პროტესტის ნიშანი იყო რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობის წინააღმდეგ. ნახევარ საუკუნის განმავლობაში, თუმცა ამ სავანის მამანი მოკლებულნი იყვნენ საქართველოს ხალხის კულტურულ ცხოვრებას, მაინც ეს სავანე აქ, უცხოეთში ეროვნულ კერად გარდაჰქმნეს, სადაც მუდამ არა მარტო მრავალ ქართველ ახალგაზდამ შეათარა თავი, არა-

მედ მრავალ პოლიტიკურ მოღვაწემაც კი, განურჩევლად სარწმუნოებისა და მისწრაფებისა. ამავე საზოგადოების წყალობით, ვატიკანი და საფრანგეთის მთავრობა მარადის ეცნობოდნენ საქართველოს და ქართველების ისტორიას და თანამედროვე მათ პოლიტიკურ, ეკონომიურ, კულტურულ და რელიგიურ მდგომარეობას.

საქართველოს საზოგადოებანი და მოღვაწენი კარგად იცნობენ მღ. ივანე გვარამაძეს, რომელიც ამ საზოგადოებაში აღიზარდა. ამავე საზოგადოების წევრი იყო ცნობილი პატრი მიხეილ თამარაშვილი, რომელმაც ქართულ ენაზე თბილისში გამოსცა 1902 წელს „ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის ნამდვილის საბუთების შემოტანითა და განმარტებით 13 საუკუნიდან ვიდრე 20 საუკუნემდე“ და 1904-ში „პასუხად სომხის მწერლებს, რომელნიც უარჰყოფენ ქართველ კათოლიკობას“. ამანვე ფრანგულ ენაზე დასწერა და 1910 წელს რომში, ვატიკანის საბეჭდავში გამოსცა საქართველოს ეკლესიის ისტორია, დასაბამიდგან დღევანდელ დღემდინ „L'Eglise Géorgienne dès origines jusqu'à nos jours“, სულ ახალი ისტორიული წყაროების მიხედვით, რომლებიც აღმოაჩინა ვატიკანის და იტალიის სხვა და სხვა წიგნთსაცავებში. მოულოდნელმა ტრალიკულმა სიკვდილმა, 30 ენკენისთვის, 1911 წელს მოსპო ამ დიდებულ ადამიანის დაუღალავი მოღვაწეობა. თამარაშვილს დარჩა დიდძალი ახალი საისტორიო მასალა, რომელიც მისმა მემკვიდრეებმა ქ. წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას გადასცეს. თამარაშვილი ითვლება საქართველოს ისტორიის განმაახლებლად.

ამ სავანეში ყოველიფერი საქართველოს მოგაგონებს; აქ მოსული ქართველი სტუმარი უსათუოდ იგრძნობს მამულის

სიყვარულის და თავის თავის უარის-ყოფის იმ ღრმა რწმენას, რომლითაც ეს თანამემამულენი აქ ცხოვრობენ, ნათესავ-მეგობრებს, ქართველობას და სამშობლო მიწა-წყალს დაშორებულნი. ეს სავანე იზიდავს ქართველს იმიტომაც, რომ შიგ ნახავს ბევრ საგანს, რომელიც მოაგონებს საქართველოს ხალხის წარსულს თავისი სიძლიერისა და სისუსტის ხანებით და აღუძრავს მომავალ არსებობის ძალას.

უცხოეთში გადმოტყორცნილო ქართველო რა რწმენისა და მისწრაფებისაც გინდა იყო, მოდი ამ სავანეში და აქ ნახავ შენ თანამემამულეთა ძმურ, შინაურ და ზრდილობიან დახვედრას; მალე იგრძნობ, თვალით ნახავ არა მარტო შიგ მცხოვრებ ქართველების სახეზე შენი ქვეყნის და შენი ერის დიდებას, მწუხარებას, არამედ ამას კედლებიც მეტყველებენ. აი, აქ არის სულ უბრალოდ დახატული ქართველ წმინდათა ღმრთეთა ხატები და სამეფო გვარის ღერბი. საპატიო ადგილასაა თამარ მეფე, გამომხატველი ქართველი ერის სიძლიერე-აღორძინებისა და დიადი კულტურისა და მის გვერდით დავით მეფე, სურათი წარსული დიდებისა. აქვეა მგოსანი მესხი შოთა რუსთაველი, მისნი მიმდევარნი და გიორგი სააკაძე. ერთი შეხედვით, ესენიც გიმეტყველებენ და გიწვევენ სამშობლოსა და ქართველი ერის საკეთილდღეოდ: პირველნი განვითარებისაკენ და უკანასკნელი სასტიკი ბრძოლისაკენ. ამათთან ერთად ამ სავანის დამაარსებელის და მის მოწაფეთა სურათებიც გვიკარნახებენ ზნეობას, მოვალეობის ასრულებას, სარწმუნოებას და ღრმა რწმენას მომავალი აღორძინებისა და დიდებისა.

შევიაროთ ეკლესიაშიც და დავაცქერდეთ ღვთის-მშობლის საკურთხეველს; მალლა სწერია: „მარიამ ქართველთა მხსნელი“ და ძირს წმინდა საკურთხეველის ქვაზე „მარიამ ღვთის-მშობე-



ლო, ივერიის, მოციქულო მეოხ მეყავნ ჩვენ ცოდვილთა ქართველთა“. მაღლა სდგას უსიტყვოდ ქალწული ნინო და თავის ვაზის ჯვარით გვაძლევს ზეციურ კურთხევას და ნუგეშსა. სულით განახლებული წადი ქართველო და ჩაედი ცხოვრების ტალღებში... შენ თუ არა, შენი შვილი ან შვილის-შვილი მაინც ნახავს ბრწყინვალე ხანას საქართველოსას და ქართველი ხალხისას.

როგორც ზემოდ (იხ. გვ. 20) შევნიშნეთ, კონსტანტინე-პოლის ქართველთა ახალშენის სამრევლო ეკლესიად ირიცხებოდა წმინდა პეტრეს ეკლესია გალათაში. 1882 წელს, ამათი სასულიერო მოვლა გადაეცა ქართველ მღვდლებს, რომლებსაც ამ ომამდე, პერის უბანში, პაპას-კვეპრშიც ჰქონდათ პატარა სასწავლებელი და ეკლესია. 1910 წელს თვით სავანის ეკლესია სამრევლო ეკლესიად გახდა და უდიდეს დღესასწაულებში ქართველებიც აქ მოდიან.


1875 წელს რომის „პროპაგანდას“, სხვა და სხვა პოლიტიკური მიზნების გამო, სავანის წინამძღვარისათვის აეკრძალა ქართულ წესზე მღვდლების კურთხევა. ეს იყო, როგორც გავიგეთ, სომხების გავლენა; მათ ეშინოდათ, ქართული წესით ქართველ კათოლიკე მღვდლებს მათთვის არ ჩამოეშორებინათ საქართველოს კათოლიკე ქართველები, რომლებსაც სომხებად სთვლიან იგინი \*). ამ მიზეზთან ერთად მეორეც იყო: რუსეთის მთავრობა არ სცნობდა ქართველ კათოლიკეებს და არც იღებდა

\*) ოსმალთა მიერ მესხეთის დაპყრობის შემდეგ, სომხური წირვა-ლოცვა ძალდატანებით შემოვიდა ქართველ კათოლიკეებში; თან და თანობით მათი სასულიერო მართველობაც სომხებმა ჩაიგდეს ხელში. რადგან ამ უკანასკნელმა, სარწმუნოებისა და წესის წყალობით, სომხურ პოლიტიკის წარმოება დაიწყო და ჩვენ კათოლიკეებს გადავარება მოელოდათ, ამ 30—40 წლის განმავლობაში ყოველთვის იყო კამათი და ბრძოლა მათ წინააღმდეგ. დღესაც ეს საკითხი არ არის დამთავრებული.

თავის საზღვრებში უცხოეთში გაწვრთნილ კათოლიკე მღვდელს, რათა გარუსების პოლიტიკას ხელი არ შეშლოდა.

დღეს ყველა ეს სიძნელე მოისპო; რომმა ყველა ქართველი კათოლიკე, როგორც ლათინური წესისა, ისე სომხურისა, ერთ მმართველობაში შეაერთა; დანიშნა თბილისში ქართველ კათოლიკეებისათვის ცალკე ეპისკოპოზი და მოითხოვა, რომ ყველა კათოლიკეებმა მიიღონ, რაც შეიძლება ადრე, ქართული წესი.

დასასრულ შევნიშნავთ, რომ ფერი-კვეის სავანე არ არის მარტო სასულიერო დაწესებულება, არამედ მასთანვე ერთად პოლიტიკურიც, რამდენათაც სარწმუნოება და პოლიტიკა ერთი მეორეს არ ეწინააღმდეგებიან და ერთი მეორესთან შეკავშირებულნი არიან. ამ სავანის ქართველ კათოლიკე მღვდლები უკუნასკნელ საშინელ ომის დასაწყისიდან დღემდის არ დაერიდნენ თავიანთი საზოგადოების არსებობის განსაცდელში ჩაგდებას და გამსჭვალული დიდებულ მომავალის რწმენით საქართველოს თავისუფლებისათვის პირნათლად შეასრულეს თავიანთი მოვალეობა. ამათი სასყიდელი მხოლოდ ის იქნება რომ თავისუფალმა საქართველომ და ქართველმა მოღვაწეებმა მისცენ მათ როგორც საქართველოში, ისე საზღვარ გარედ უფრო მეტი ზნეობრივი დახმარება და ყოველ გვარი საშუალება, რათა უფრო ფართე ფარგლებში შესძლონ. მათ მოღვაწეობა საქართველოში და ქართველ ხალხში.



## თავი მეხამე.

### I. კონსტანტინეპოლი და ვაჭრობა საქართველოსთან.

ძველი ხმელეთის (ევროპის) აღმოსავლეთ განაპირას მდებარე კონსტანტინეპოლი მუდამ იყო გზა ევროპისა და აზიის შორის. უძველეს დროიდანვე ეს იყო ქალაქი, რომელსაც ყველა მპყრობელი თავის ძლევა-მოსილობის და გამარჯვების გზაზედ სრბოლაში შესასვენებელ ქვაკუთხედად ირჩევდა. ორი სრუტისა, დარდანელის, და ბოსფორის შორის ბუნებრივად გამაგრებულ ამ ადგილს რამდენადაც პოლიტიკური, იმდენად ეკონომიური მნიშვნელობა ჰქონდა, რის გამო აქ ყოველთვის ფრიად განვითარებული იყო სავაჭრო დაწესებულებანი და სახლები.

არგონავტები, რომლებიც უუძველეს ხანაშივე სარგებლობისა და სიმდიდრის აღგზნებული მოტრფიალენი იყვნენ, ერთ ხანს ამ ქალაქში შეჩერდნენ, ვიდრე წავიდოდნენ იმ ქვეყანას, სადაც იზიდავდა მათ მომხიბვლელი ოქროს წყურვილი. ამავე გზით გაიარა ალექსანდრე მაკედონელმა, რომელმაც შემუსრა გახრწნილი ღ ხავსმოკიდებული ძველი სპარსეთის იმპერია.

კონსტანტინეპოლს წინად ისეთი დიდი მნიშვნელობა არა ჰქონდა როგორც ბიზანტიელების დროს; ძველი რომის იმპერატორებმა თავიანთი ტახტი გადმოიტანეს თუ არა სტამბოლში, იგი გარდიქცა არა მარტო კულტურისა და განათლების

უძლიერეს კერად, არამედ ამასთან ერთად მსოფლიო ვაჭრობის ერთ საუკეთესო ბუდედ. ოსმალთა მიერ დაპყრობამ მოსპო როგორც მისი ადმინისტრაციული წესწყობილობა, აგრედვე შეაფერხა დიდი ხნით მისი კულტურული და ეკონომიური აღორძინება-განვითარება. ამისდა მიუხედავად ეს ბუნებრივი და მშვენიერი ნავთ-საყუდარი ისევე დარჩა შემაერთებელ გზა-ხილად ორივე ხმელეთისა, აზიისა და ევროპის და არასდროს არ დაუკარგაღეს თავისი უდიდესი ღირებულობა და მნიშვნელობა.

ამ უკანასკნელ წლებამდე აქ ხდებოდა დასავლეთის განათლებულ ხალხთა და მთავრობათა ყოველ ნაირი პოლიტიკური და ეკონომიური ქიშპობა, რადგან კონსტანტინეპოლს როგორც ძველად, ისე დღესაც აქვს არა მარტო პოლიტიკური, არამედ უაღრესი კულტურული და ეკონომიური მნიშვნელობა. სხვა და სხვა ლტოლვის და ინტერესების შეჯახება-ქიშპობას ამ უკანასკნელ საერთაშორისო საშინელმა ომმა მოუხსწრო და როდესაც ოსმალეთის მთავრობამ ორივე სრუტე შეჰკრა, ყველა დარგში უკან დახევა თუ არა, შეფერხება მაინც ფრიად საგრძნობელი გახდა, რამაც გამოიწვია კონსტანტინეპოლის სულიერ-გონებრივი და ნივთიერი დაქვეითება.

სხვა და სხვა ფრიად საინტერესო და საყურადღებო საკითხებს აქ არ შევეხებით რადგან ჩვენ განსაზღვრულ მიზანს დავაშორებთ; მხოლოდ მოკლედ უნდა ითქვას, რომ ვაჭრობა კონსტანტინეპოლში თითქმის მოისპო, რადგან საქონლის მოტანა ომის გამო თავისთავად შეზღუდული იყო და ბალკანეთის გზით მხოლოდ ის საქონელი მოდიოდა, რომელიც გერმანიასა და ავსტრიას შეეძლო გამოეგზავნა.

1918 წლის 30 გიორგობისთვის ომიანობა შეჩერდა თუ

არა; სრუტეებიც გაიხსნა; კონსტანტინეპოლი გამოცოცხლდა და იმისი მრეწველობა განახლდა, რომელიც დღითი დღე იზრდება სამწუხაროდ; დღევანდელ ბატონ-პატრონებს, დასავლეთის შთაფრობათ, კრდევე არ გადაუწყვეტიათ ამ კოსმოპოლიტურ ქალაქის ბედ-იღბალი; თუ კონსტანტინეპოლის მაზრა დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ ანუ საერთაშორისო ნავთ-საზღვურად გადააქცა; იგი მსოფლიო მრეწველობაში ერთ უდიდეს ადგილს დაიკავებს.

ჩვენ უკვე ზემოდ ვსთქვით, რომ კონსტანტინეპოლი ორივე ხმელეთის, ესე იგი აზიის და ევროპის გზა და ხიდია და აქ ყოველთვის თავს იყრის ყოველნაირი საქონელი; ამისთვისაა, რომ ქართველი ვაჭრები აქ მოდიან საქონლის შესაძენად. საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ თითო-ორიოთხეტიანი ვაჭარი ძლივს ბედავდა სტამბოლში სავაჭროდ ჩამოსვლას; დღეს კი ასობითა ვხედავთ წამსვლელ-მომსვლელ სხვა და სხვა ტიპის ვაჭრებს. ამათ გარდა, საქართველოდან ბევრ სხვათაც მუდმივი ვაჭრული და ფინანსიური კავშირი აქვთ აქაურ სხვა და სხვა გვარის მრეწველებთან.

კონსტანტინეპოლის სადამოყენო აღრიცხვით, 1919 წლის მარტში ვაჭრობა საქართველოსთან თითქმის სრულიად არ იყო. აქედან გატანილი სავაჭრო საქონელი შეფასებულია 53250 მარჩილად\*). ეს მდგომარეობა იმ წლის თიბათვემდის უცვლელი დარჩა. მხოლოდ 1919 წლის 25 ქრისტეშობისთვიდან ვიდრე 1920 წლის თებერვლამდე მარტო გალათის საბაჟო აღნიშნავს ბათუმისკენ გატანილ საქონლის წონას 105,677 კილოს;\*\*)) და ამის შეფასების ჯამს 2,527,375 მარჩილს.

\*) მარჩილი ესე იგი შიასტრი ანუ ყურუში, ომის წინ ჟღერიდა დაახლოვებით 7 კაპეიკს; ასე მარჩილი ერთი ლირაა.

\*\*)) კილო უდრის ორმასწევარ გირვანქას.

კონსტანტინეპოლის, ვაჭრობა უცხოეთიდან შემოტანილ საქონლის გასაღებაში მდგომარეობს; თავისით ჯერ-ჯერობით არაფერსა ჰქმნის, თუმცა თავის შინაურ ცხოვრებისათვის ბევრი მასალა სჭირდება. საქართველოს სავაჭრო საქონელი, რომელიც აქ ადვილად საღდება შემდეგია: ნახშირი გემებისათვის, ხე-ტყე საწვავად და შენობა-ავეჯეულობისათვის, ღვინო, ყველი, თევზეულობა, ერბო, ხილი და სხვა. ყველა ამ საქონელს აქ დიდი გასავალი აქვს, მხოლოდ საჭიროა ქართველმა ვაჭრებმა რიგიანად მოაწყონ მისი სათანადო ჩამოზიდვა.

ლიახვის ქართველ საზოგადოების მიერ ქ. გორიდან ხილის აქ ჩამოტანის ცდამ თვალსაჩინო სარგებელი დასტოვა. კერძობირებმაც სხვა და სხვა ხარისხის დიდძალი ხილი ჩამოიტანეს ახალციხის მაზრიდან და ამათაც კარგი მოგებით გაასაღეს კონსტანტინეპოლის ბაზარზე.

ჩვენ დარწმუნებული ვარფ, ქართველი ვაჭრები და ქართული სამრეწველო საზოგადოებანი დიდ ყურადღებას მიაქცევენ კონსტანტინეპოლს და შეეცდებიან მოაწყონ უფრო ფართე ვაჭრული დამოკიდებულება და მიმოსვლა ამ მსოფლიო ქალაქთან.



## II. ვაჭრობა საქართველოსა და იტალიას შორის.

კონსტანტინეპოლის შემდეგ იტალიის ბაზარმა ყველაზე მეტად მიიზიდა ქართველი ვაჭრები. თუმცა ეს საკითხი, როგორც შემდეგი, ამ ჩვენ წიგნში დასახულ მიზნის გარეშეა, მაინც ორიოდ სიტყვას ვიტყვით, რადგან საქართველოს ვაჭრები ყოველ წასვლა-წამოსვლაზე ამ ქალაქში ჩერდებიან და ცოტად

თუ ბევრად თავიანთ სავაჭრო საქმეებს შემთხვევით აქაც აწყობენ.

ნამდვილ წყაროებიდან დავრწმუნდით, რომ ჯერ-ჯერობით იტალიის სავაჭრო ბაზარი უფრო მეტ სარგებლობას იძლევა, რადგან ჩვენი ვაჭრები პირდაპირ საქონლის დამმუშავებლებისგან (მექარხნეებისგან) ანუ დიდ დაწესებულებათაგან ყიდულობენ საქონელს, რაიც ფასებში დიდ განსხვავებას აძლევს მათ. დაკლებულ ფასის გარდა, მეტი საშუალება აქვთ ჩვენ ვაჭრებს აირჩიონ სხვა და სხვა საქონელი და სხვა და სხვა ხარისხისა, როგორც თვითონ სურთ და შეეფერება საქართველოს ხალხსა და მის დღევანდელ მოთხოვნილებას.

ხშირად ვესაუბრეთ იტალიიდან მომავალ ქართველ ვაჭრებს და შემდეგი დასკვნა გამოვიტანეთ: იტალია თვალსაჩინო და პირუთვნელ მეგობრობას იჩენს საქართველოსადმი; ამის გამო საქართველოც ბუნებრივად მისკენ მიილტვის. სასიამოვნოდ აღვნიშნავთ რომ ბევრმა ქართველმა თავის სხვა და სხვა სამრეწველო საქმეებისათვის თვით სესხის აღებაც შესძლო იტალიაში. ექვს გარეშეა, ეს დიდი შეღავათია ჩვენი სუსტი ვაჭრებისათვის. ამის გარდა, რამდენიმე თვის წინად იტალიელი მექარხნეები თუ მრეწველები უკვე დათანხმდნენ თავიანთი საქონლის საფასური ბათუმში მიიღონ ქართველ ვაჭრებისაგან.

იტალიურ საზღვაო საზოგადოებათ მოაწყეს წესიერი მიმოსვლა ნაპოლის, ბრინდიზის, თარანთოს, ბათუმის და ფოთის შორის; მგზავრობა. თუ საქონლის გაგზავნა-მიღება იტალიის და საქართველოს შორის არავითარ დაბრკოლებას აღარ განიცდის. საქართველოს საკონსულო კონსტანტინეპოლში ყოველგვარ საშუალებას აძლევს აქ ჩამოსულ ქართველ ვაჭრებს, რომ

მშვიდობიანათ იმგზავრონ იტალიაში და მათი პიროვნება და ქონება უზრუნველ იყოს.



### III. საზღვაო მიმოსვლა საქართველოს, იტალიის, საფრანგეთის, ინგლისის და ჰოლანდიის ნავთ-სადგურ ქალაქებს შორის.

ერთი რომელიმე ქვეყნის და მის ხალხის აღორძინება და თვით დამოუკიდებლობა დამყარებულია არა მარტო შინაგან და გარეგნულ პოლიტიკურ მიზნებზე, არამედ ეკონომიურ სიძლიერე-კანვითარებაზედაც. ახლად განთავისუფლებული საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკა ამას ძალიან ხვდებოდა, მაგრამ დანგრეულ რუსეთის ქონებიდან არც ერთი სავაჭრო გემი არ შერჩა მას, რომ თვითონვე მოეტანა საზღვარგარეთიდან ყველა ის საქონელი, რომელიც აუცილებლად საჭირო იყო მისი ქვეშევრდომებისათვის. კერძო მეცადინეობამაც ფართე ხასიათი ვერ გამოიჩინა და სრულებით ვერ დააკმაყოფილა ქართველი ხალხის აუცილებელი მოთხოვნილება, რომელიც ამ საერთაშორისო ომით იყო გამოწვეული.

როდესაც ჩვენი მთავრობა, მიუხედავად ყველა სიძნელისა ცდილობდა თავისი ხალხის ეკონომიური მდგომარეობა გამოეზინა და შეეძინა თანამედროვე ყველა საშუალებანი, რომ დამოუკიდებლად ემოქმედნა, მაშინ უცხო სახელმწიფოების გემებმა შავი ზღვის ნავთსადგურებისა და ევროპის სხვა და სხვა ქალაქების შორის, თუმცა გვიან მაგრამ ფრიად სასარგებლო და წესიერი მიმოსვლა დაიწყეს. იტალიურ ზღვით—მოგზაურობის საზოგადოებანი „ლოიდ თრიესტინო“ და „ადრია“ თავიანთ კარგად მოწყობილ გემებით ნახევარ თვიურ მიმოსვლას აწარ-



მოგებენ. პირველი საზოგადოების გემები თრისთინოდან მონავალნი თუ ფოთიდან წასულნი, ყოველთვის შეივლიან ხოლმე როგორც შავი ზღვის აგრეთვე იტალიის ზღვების ყველანავთსადგურებში. მეორე საზოგადოების გემები კი ნაპოლისა და ბათუმის შორის მიმოსვლაში ჩერდებიან მხოლოდ კონსტანტინეპოლში და ტრაპიზონში.

ამათ გარდა ფრანგის საზოგადოება „პაქე“ კი ბათუმის და მარსელის შორის ყოველ თვიურ მიმოსვლას აწარმოებს ოთხი გემით. კიდევ ერთ-სხვა იტალიურ საზღვაო საზოგადოებამ, უფრო დიდი მიმოსვლა მოაწყო: საქართველოს ნავთსადგურები დააკავშირა ინგლისის და ჰოლანდიის ნავთსადგურებთან. სხვა მრავალი სხვა და სხვა ეროვნების გემები და განსაკუთრებით ბერძნებისა კონსტანტინეპოლსა და ბათუმს შორის დაიარებნან; ყოველ კვირეული სამი მიმოსვლა არის.

ჩვენ კი დარწმუნებული ვართ, რომ მწუხარე და დასისხლიანებული კაცობრიობა მალე გაიკურნება და აღადგენს ხმელეთზე და ზღვაზე სანატრელ—ამაღორძინებელ მშვიდობიანობას და დასავლეთის თუ აღმოსავლეთის სხვა და სხვა კულტურულ და ეკონომიურ შემოქმედება-დაწინაურებაში ჩვენი პატარა, მაგრამ ბუნებრივად მდიდარი საქართველოც გამოიჩენს უსათუოდ საქებარ უნარსა და ენერგიას.



#### IV. კონსტანტინეპოლში ქართველ ახალშენის დღევანდელი ვაჭრული საქმიანობა.

ვინაიდან საქართველოს დღევანდელმა პოლიტიკურმა მიმდინარეობამ გამოიწვია მრავალ ქართველის გადმოხვეწა და მითვე აქაურ ახალშენს ვაჭრულ ნიადაგზე სულ ახალი ელფერი და

სიკოცხლე მისცა, საჭიროდ დაინახეთ ამ წიგნის დაბეჭდვის დროს, რომ უფრო ვრცლად ვისაუბროთ ახალშენის დღევანდელ ვაჭრობის გაძლიერება-აღორძინებაზე.

ამ წიგნის მეორე თავის პირველ ნაწილში გაკვრით შევეხეთ კონსტანტინეპოლის ქართველთა ძველ ახალშენის ვაჭრობას და ამავე თავში უფრო ვრცლად ვილაპარაკეთ და აღვნიშნეთ, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობამ ახალი მიმართულება მისცა ქართულ ვაჭრობას. საქართველოს მიწის ბუნებრივი მოსავალი ევროპის და განსაკუთრებით კონსტანტინეპოლის ბაზარზე ძალიან მიღებულია; ძალიან ადვილადაც სალდება ხელნაკეთი, სავაჭრო საქონელი და სხვა და სხვა სურსათი; მხოლოდ საჭირო კია რიგიანად მოწესრიგდეს საქონლის გამოტანის საკითხი.

დღეს ვაჭრობა იმ სახითაა დაყენებული, რომ ყოველივე სარგებლობის გამოსაღებად არ კმარა საკუთარი სავაჭრო საქონელის პიროვნულად შექმნა, არამედ ამასთან საჭიროა საკუთარივე საშუალებით წაღება-მიტანა იმ ქვეყნებში, სადაც მათ გასასყიდლად საკუთარი საწყობები და სავაჭრო სახლები უნდა იქნეს მალე შეძენილი, თუ უკვე არ არსებობენ.

1918 წლის გიორგობისთვის მოკავშირეთა და ოსმალეთის შორის ომიანობის შეწყვეტამ კონსტანტინეპოლის შესავალი კარები გახსნა და შავი-ზღვის მონაპირე ქვეყნებს ამით საშუალება მიეცათ აღედგინათ მიმოსვლა დანარჩენ ქვეყნებთან.

მაშინვე იტალიელ საზღვაო საზოგადოებათა მოაწყეს წესიერი მიმოსვლა საქართველოსა და იტალიის ნავთსადგურების შორის; ამათ მალე წაჰხადეს სხვა და სხვა მთავრობის საზღვაო საზოგადოებათაც. თვით კონსტანტინეპოლი, აღმოსა-

ვლეთის პოლიტიკურ სხვა და სხვა თანამედროვე მოვლენის შემდეგ, თავისი გეოგრაფიულ მდებარეობით დღითი-დღე იღებდა განსაკუთრებულ მდგომარეობას, რომელიც იყო ხელშემწყობი და დამხმარებელი მის და მახლობელ აღმოსავლეთის შორის ვაჭრობის ზრდა-აღორძინებისა. მალე ძველი ბიზანტია გარდიქცა გარედ გასაყიდ და საშინაო სავაჭრო საქონელთა ერთ უზარმაზარ საწყობად. ესაა მიზეზი, რომ იზრდება რიცხვი ქართველ ვაჭრებისა, რომლებიც აქ მოდიან საყიდლად ანუ გასაყიდად თავიანთი საქონლისა. ადგილობრივ ვაჭრობას მიეჩვივნენ, ძველადგან აქ ყოფილ ქართველი ვაჭრების დახმარებით აღებ-მიცემა მოაწყეს, ზოგიერთმა მათგანმა გახსნა გადასაცვლელ-დასახურდავი (საზარაფო) დუქნებიც კი. ეს პირველი აუცილებელი საშუალებაა ახალშენისათვის, რომელიც იწყებს თავის თავის განახლება-მოწესრიგებას.

ძველ ახალშენთა ისტორიაში ვხედავთ, რომ „ეროვნული ბანკები“ (les banques nationales) ყოველთვის თან დაჰყვებოდნენ თვითველ ახალშენის პირველ საბინაო და სავაჭრო დაწესებულებებს. ამ მაგალითს ვხედავთ, როგორც ვენეციის და გენუის რესპუბლიკათა ახალშენებში, აგრეთვე დანარჩენ ლათინთა ახალშენებში, რომელთაც ჰქონდათ ყოველთვის თავ-თავიანთი „მაჰონა ანუ ბანკი“. ასე აქ დაბინავებული რამდენიმე ქართველი ვაჭარი შუამავალი იყო საქართველოს ვაჭრებისა, რომელთაც ყოველთვის აუარებელი სიძნელე ეღობებოდათ წინ ადგილობრივი ახალი სხვა და სხვა პირობების და ენის უცოდინარობის წყალობით; მიუხედავად ამ სიძნელისა იმდენად გაფართოვდა ქართველი ვაჭრების საქმეები, რომ წინსვლელობა დღითი-დღე თვალსაჩინო იყო.

ქართველთა ვაჭრობის ზრდაში და ამის საწინააღმდეგო

დაბრკოლებების მოსპობაში ღირს შესამჩნევი ღვაწლი მიუძღვის აქაურ კონსულსაც. მხოლოდ შევნიშნავთ, რომ დასაწყისში როდესაც, 1919—1920 წლამდის ბ. გრიგოლ რცხილაძე ქართველი მთავრობის წარმომადგენელად იყო კონსტანტინეპოლში, საქართველოს კონსულის, ბ. იოსებ გოგოლაშვილის მეცადინეობა რამდენიმედ უნაყოფო იყო, მაგრამ შემდეგ კი, როდასაც 1920 წელს იგისაყოველთაო კონსულად დაინიშნა, ამ უკანასკნელმა ქართველ ვაჭრებს ყოველნაირი დაქმარება და მფარველობა აღმოუჩინა, რამაც ძალზე შეჰმატა ქართველების ვაჭრობის ზრდა-გაფართოებას. კონსულის უზომო ხასიათის მფარველობამ დიდი ნაყოფი გამოიღო; ამ უკანასკნელ ხანებში, როგორც სხვაგანაც ვსთქვით, ყოველ კვირაში საქართველოდან კონსტანტინეპოლში ქართველი ვაჭრები ასობით მიდი-მოდდიოდნენ. იმდენად მრავალრიცხოვანი იყო ქართველი მგზავრები და ყოველთვის აღემატებოდა სხვა გვართა მგზავრებს, რომ ბათუმიდან მოსულ იტალიურ გემს „ქართულ გემს“ (bapore georgiano) ეძახდნენ.

ყოველი ეს მიმოსვლა მხოლოდ დროის საქიროებით იყო გამოწვეული და როგორც წარმავალი ძალა-უნებლიეთ უნდა გამოცვლილიყო. ვაჭრები თვითონვე მოგზაურობდნენ სხვა და სხვა მიზნების გამო; უპირველესად საქირო იყო გასცნობოდნენ უცხოეთში ნაწარმოებ საქონლის ფასსა, რომელიც ძალზედ ცვალებადი იყო, გაეგოთ ფულის ღირებულება და ხელსაყრელ პირობებში გადაეცვალათ, და უმეტესად, ვინაიდან ფოსტა წესიერად არ მიმოდდიოდა, ნაყიდი საქონლის ოფიციალური სიები და ცნობის ბარათის პირები მიმღეტანათ.

ქართული ვაჭრობის წარმატებისათვის საქირო იყო საზღვარ გზად ქართულ ფინანსაურ-დაწესებულებათა გახსნა;

ესენი რასაკვირველია, შესძლებდნენ მოწესრიგებას და წინ-  
გაძღოლას იმ ფართე მომავალ ასპარეზისა, რომელიც აქეთ-სა-  
ქართველოს დაუმუშავებელ და ხელნაკეთ ნივთებს და სხვა და  
სხვა სასურსათო საქონელსა.

ამ მიზნის განსახორციელებლად ერთი უდიდესი საშუალებათაგანი იყო „ცენტრო ბანკის“ განყოფილების გახსნა კონსტანტინეპოლში. ვინაიდან ამ ქართულ ფინანსიურ-დაწესებულებას დიდი ნდობა ჰქონდა მოხვეჭილი საქართველოში, ბევრი იმედები გვქონდა დამყარებული მასზე. პირველი თვეები ამ განყოფილებამ ადგილობრივი პირობების გამოცდა-შესწავლას მოანდომა და როდესაც მოეწყო, სწორედ მაშინ ახალმა პოლიტიკურმა მოვლენამ მისი საქმიანობა შეამცირა და შეზღუდა.

როგორც მკითხველი ხედავს, კონსტანტინეპოლის ქართული ახალშენი ნელ-ნელა თვალ-საჩინო მნიშვნელობასღებულობდა. ხელ-ნაკეთ საქონლით მოვაჭრე ზოგიერთი ქართველი აქ დაბინავდა, რადგან კავკასიას ფართლელულობის დიდი მოთხოვნილება ჰქონდა. პერის და გალათის უბნებში გახსნეს ახალი სასადილოები და სასტუმროები, სადაც განსაკუთრებით ახალი მცხოვრები და წამსვლელ-მომსვლელი ქართველები შედიოდნენ. ადგილობრივი ჟურნალები, განსაკუთრებით ფრანგული, ეკონომიურ-ვაჭრული გამოკვლევების წერილებს ბეჭდავდნენ დრო-გამოშვებით, რათა უცხოელებისთვის გაეცნოთ არა მარტო საქართველოს ბუნებრივი სიმდიდრე, არამედ მისი მიწის ზედა თუ ქვე-მოსავალი და სხვა და სხვა სასურსათო საქონელი, რომელსაც კონსტანტინეპოლის ბაზარზე დიდი გასავალი აქვს დასაწყისიდანვე, როგორც ღვინომ და სხვადასხვა სასმელებმა, აგრეთვე ხილელულობამ უპირველესი ადგილი დაიჭირეს. პირველი იყო „ლიახვის“ საზოგადოება, რო-

მელმაც აქაურ „ცენტრობანკის“ საშუალებით ფართეთ მოაწ-  
ყო გორის ხილის გამოზიდვა კონსტანტინეპოლში და აქაურ  
ბაზრის დიდ მოთხოვნილებამ გვიჩვენა, თუ რა დიდი სარგებ-  
ლობის მოტანა შეუძლია ამ ფასოვან ხილეულობას მწარმოე-  
ბელისთვის. გორის ხილის გარდა, ახალციხიდანაც ჩამოვიდა  
დიდძალი სხვა და სხვა ხარისხის ხილი, რომელიც საჩქაროდ  
გასაღდა. მხოლოდ სარგებლობა მეტი იქნებოდა საზოგადოდ,  
რომ გამოგზავნა უკეთეს პირობებში და უფრო წესიერად მო-  
წყობილიყო.

ამასთან ერთად ნახშირი გემების საჭიროებისათვის და სა-  
ამშენებლო მასალა, ხე-ტყე, არიან უმთავრესი საგნები, რომ-  
ლებსაც კონსტანტინეპოლის ბაზარზე დიდი და სწრაფ-მახლო-  
ბელი გასავალი აქვთ ქართულ მრეწველობის სასარგებლოდ.

ეს წარმატებითი მსვლელობა ხდებოდა თუმცა ნელა, მა-  
გრამ მტკიცე ნაბიჯით. მოულოდნელად, საქართველოს დღე-  
ვანდელ პოლიტიკურ ცვლილებამ აიძულა კონსტანტინეპოლში  
ჩამოსულიყო ერთი მოზრდილი ნაწილი შემქმნელ-მწარმოებელი  
ძალებისა. დღეს აქ ვხედავთ დაბინავებულთ სხვა და სხვა პო-  
ლიტიკურ მოღვაწეებთან, მწერლებთან და მსახიობებთან ერ-  
თად დიდ მრეწველებს, ვაჭრებს და თვით ზოგიერთ მევახშე-  
ებსაც.

ამ გარემოებამ აქაური ქართველი ახალშენი ისე ააღორ-  
ძინა და გააფართოვა, რომ მისთვის ეს მოულოდნელი და წარ-  
მოუდგენელი იყო. სასურველია, რომ დღეს აქ დაარსდეს სამ-  
რეწველო დაწესებულება, რომელსაც დროებითი ხასიათის არ  
ექნება.

კონსტანტინეპოლში უკვე მუშაობს სხვა და სხვა სამრე-  
წველო საზოგადოება: საზოგადოება „პრომეთე“ (ამირანი)

ხდის სხვა და სხვა სასმელებს; „მარგო“-ს საზოგადოების გაუმჯობესებულ დამწმენდს ბადალი არა ჰყავს მთელ კონსტანტინეპოლში. ამ ქარხნებს დიდი განვითარება მოელოთ, თუმცა საფრანგეთიდან და იტალიიდან მოტანილი და ადგილობრივ გაკეთებული ღვინოები დიდ მეტოქეობას უწევენ. არის კიდევ კავკასია-თურქესტანის სავაჭრო საზოგადოება „კავთურა“, საზოგადოება ქართულ-სომხური, რომელიც ეკუთვნის ჯორჯაძეს და ძმათა აგრიევებს; ესეც აკეთებს და ჰყიდის ღვინოებს და სხვა და სხვა სასმელებს. მიხა ლორთქიფანიძის, ილია ქარცივაძის და ბუხუტი მიქელაძის საზოგადოება „შაქარი“ ყოველნაირ საზოგადო და კერძო სავაჭრო საქმეებს კისრულობს. დასასრულ, ჭიათურის მარგანეცის მექარხნეთა საზოგადოება „ჩემო“-ს თბილისიდან კონსტანტინეპოლში გადმოსვლა სულ შემთხვევითი და დროებითია.

ამათ გარდა კიდევ არის თითო-ოროლა ჯგუფი ქართველებისა, რომელთაც პერაში და სხვაგან გახსნეს კაი სასადილოები. საერთოდ ქართველების ასეთი მეცადინეობა აძლევს დიდ სარგებლობას არა მარტო კერძო პირებს, არამედ თვით კონსტანტინეპოლის ახალშენსაც, რომელსაც ეტყობა სულ ახალი ელფერი და სიცოცხლე.

ყველა ეს, შესაძლებელია დროთა განმავლობაში, ანუ ახალი რომელიმე პოლიტიკური მოვლენის წყალობით შესუსტდეს ან მთლად მოისპოს; ამისათვის აუცილებლად საჭიროა, რომ ქართველი მსხვილი მრეწველები და ფინანსისტები შეთანხმდნენ და საერთო ძალებით მტკიცედ ფართე ასპარეზი მისცენ ყოველგვარ ქართულ ვაჭრობას კონსტანტინეპოლში, სადაც ქართველ ხალხს ყოველთვის ჰქონდათ და ექნებათ მუდმივი მიმოსვლა და საქმეები. ამასთან ერთად არ უნდა დავი-

ვიწყობთ, რომ სხვა უფრო დიადი საქმე მართებს კონსტანტინეპოლის ახალშენს; საჭიროა დაუყონებლივ დაარსდეს მათ შორის ერთი კულტურული საზოგადოება, რომელიც ხშირად მათ ერთ ადგილს თავს მოუყრის, დაიცავს და ააღორძინებს მათ შორის არა მარტო ეროვნულ ზნეობას, კულტურას და პოლიტიკურ მოთხოვნების ზრდას, არამედ ძმობას და ერთობასაც, რომლებიც თავდები არიან მომავალში მათივე განვითარებისა.





947.922

№ 172

ფასი 20 მარჩილი